

סיפורי הבריאה בספרות לילדים

לאה חובב

במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך
אל תחקור, כמה שהורשית התבונן, אין
לך עסק בנסתרות" (חגיגה יג, ע"א).

פתיחה

חז"ל הזהירו והתרו בלומדי התורה, שלא יעסקו בנסתרות. "מעשה בראשית" ו"מעשה מרכבה" הם בבחינת "מופלא ממך", "מכוסה ממך", ורק "חכם ומבין מדעתו" מותר לו לעסוק בהם. והניסוח חמור מאוד: "כל המסתכל בארבעה דברים ראוי לו כאילו לא בא לעולם, מה למעלה מה למטה מה לפניו ומה לאחור" (משנה חגיגה, פ"ב מ"א). כוונתם לחקר התהוות העולם, מעשה הבריאה, שאין דעתו של אדם משגת. אולי חששו שהלומד יקצץ חלילה בנטיעות, או יפרש דברים שלא כהלכה. יש באיסורים אלה הכרה בקוצר תפישתו של האדם להבין את הנשגב מבינתו, שכן מעשה הבריאה ומציאות הבורא הם בבחינת "נסתרות", שאנו בני תמותה אין ביכולתנו להסבירם. דברים אלה אמורים במבוגרים, ועל כן הגבילו את לימוד חכמת הנסתר לגיל גבוה במיוחד. על אחת כמה וכמה קשה להסביר את מעשה הבריאה לילדים קטנים.

כמה סיבות יש לקשיי הילד בתפישת מעשה הבריאה:

(א) המושג 'בריאת יש מאין' קשה לנו ובוודאי שהוא קשה לקטנים. הילד הקטן אינו עוסק בהתהוות האובייקטים הסובבים אותו. הוא משקיף עליהם מבחוץ, מתבונן בהם, דן בהם לפי יחסם אליו ומידת ההנאה שהם מסיבים לו. שכן, הילד הקטן הוא אגוצנטרי, ומעניין אותו כל מה שנוגע אליו אישית, כי אין הוא מבדיל בין ה"אני" ובין העולם. שמים וגרמי השמים רחוקים ממנו, וכל עוד אינם מכאיבים לו, כגון שמש יוקדת, אין הוא תוהה על קנקנם.

(ב) הבנת מושג הזמן, שהוא מושג מופשט, קשה לילד הקטן, ובמעשה הבריאה הרי מדובר על מעשה שנעשה לפני אלפי שנים. הילד איננו מסוגל לתפוס לא את הכמות הרבה ולא את מרחק הזמן.

(ג) החושך והאור הם לגבי הילד מושגים המתייחסים אליו, ולכאורה היה עליו להתעניין בהם. אין לך ילד קטן שאינו פוחד מן החושך, ולכן הוא מייחל להופעת האור. אולם מושג בריאת האור והבדלתו מן החושך הוא מושג קשה. במיוחד קשה לילד לתפוס שקודם לכול

שרר "חושך על פני תהום", והאור לא היה קיים כלל. מציאות כזו מפחידה מאוד והילד איננו תופש אותה.

(ד) תפיסתו של הילד היא אנימיסטית. הוא מייחס תודעה לאובייקטים ורוח חיים לדומם. תפישה זו מביאה אותו לראות בגרמי השמים, שמש, ירח וכוכבים, כמי שרואים אותו ויודעים את מחשבותיו ורצונותיו. רק בבגרותו יוכל לתפוס את מהלכם בקוסמוס, "ברקיע השמים", ואת התייחסותם לכדור הארץ שלנו.

(ה) יצירת האדם היא סיפור מופלא. הילד הקטן מתעניין בסודות הלידה, ושואל מניין באים התינוקות וכיצד. כאן הסיפור שונה, והדבר לא יתרום להבנתו את תהליך הלידה. בסיפורי גן העדן והמבול קיימים קשיים הנובעים מן החטאים והעונשים הכבדים שבאו בעקבותיהם. קשה לילד קטן להבין את משמעות הגירוש מגן עדן או השמדת דור המבול, אם כי המושגים חטא ועונש כשלעצמם מובנים גם לילד קטן מחיי היום-יום שלו. קשיים אלה הם שגרמו לעיבוד סיפורי התורה לילדים בדרכים שונות. כמאמר זה נביא כמה דוגמאות מתוך ספרי לימוד, שקיצרו את הנוסח שבתורה או עיבדו לילדים את סיפורי התורה מנקודת מבט שונות. כמו כן נראה את נושאי הבריאה בכמה מן היצירות שבספרות לילדים, נראה את המטרות שעמדו בפני הכותבים ואת דרכי עיצוב הנושאים. נעמוד על הגישות השונות הן לתורה ולסיפורי הבריאה והן לילדים.

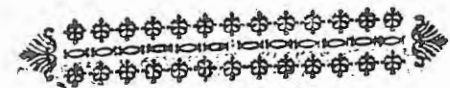
פרק א: סיפורי התורה לילדים — ספרי לימוד

ההוראה לילדים, שיש עימה חשיבה פדגוגית ופסיכולוגית, חייבת להתחשב ביכולתו של הילד להבין ולתפוש את הנלמד. אנשי חינוך וספרות בעת החדשה, שצורכי הילד היו לנגד עיניהם, ניסו להתאים את חומר הלימודים לגיל הילדים ולתפישתם. לימוד התורה בתפוצות ישראל היה הלימוד המרכזי. אולם הקושי להבין את הטקסט בעברית כאשר הילדים הלומדים דיברו בבית בשפת ארצם או בארצות מזרח אירופה ביידיש, היה קושי כפול: גם השפה העברית לא היתה שגורה בפהם, וגם המושגים הרבים הקשים מהבנתם הפריעו להם להבין את הכתובים.

לשם קירוב התורה לילדים נעשו נסיונות שונים, תחילתם כבר בסוף המאה השמונה-עשרה. אהרן וולפסון-האלה, שחיבר את המקראה המודרנית הראשונה בשפה העברית, "אבטליון" (ברלין 1790), עיבד כמה מסיפורי התנ"ך עיבוד חופשי. אציין לדוגמא את העיבוד לפרק א' בבראשית, שעיקרו בתמצית הוא מה נתחדש בכל יום:

בששת ימים ברא ה' את השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר בה. ביום הראשון ברא את האור. ביום השני עשה רקיע בתוך המים. ביום השלישי הקנה המים מתחת לרקיע אל מקום אחר, למען תראה היבשה, ויברא דשאים וצמחים למיניהם ועץ פרי למינו. ביום הרביעי ברא את השמש, את הירח ואת הכוכבים. ביום החמישי ברא דגי הים למיניהם וכל עוף השמים למינו. ביום

1. בן-זולף, אהרן. אבטליון, ברלין, התק"ן (1790).

בְּשֵׁת

יָמִים. בְּרָא יי אֵת הַשָּׁמַיִם וְכָל צְבָאֵם א
הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ. בְּיוֹם הָרִאשׁוֹן בְּרָא אֵת
הָאֹר. בְּיוֹם הַשֵּׁנִי עָשָׂה רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם.
בְּיוֹם הַשְּׁלִישִׁי הִקְנָה הַמַּיִם מִתַּחַת לָרָקִיעַ אֶל
מְקוֹם אֲחֵר, לְמַעַן תִּרְאֶה הַיַּבֵּשֶׁה וַיִּבְרָא
דְּשָׁאִים ג) וצמחים ו) לְמִינֵיהֶם ז) וְעֵץ פְּרִי
לְמִינוֹ. בְּיוֹם הָרְבִיעִי בְרָא אֵת הַשֶּׁמֶשׁ, אֵת
הַיָּרֵחַ וְאֵת הַכּוֹכָבִים. ה) בְּיוֹם הַחֲמִישִׁי בְרָא
דְּגֵי ו) הַיָּם לְמִינֵיהֶם וְכָל עוֹף הַשָּׁמַיִם לְמִינוֹ.
בְּיוֹם הַשֵּׁשִׁי בְרָא בְּהֵמָה וְחַיָּה לְמִינָהּ, וְרִמֵּשׁ
הָאָרֶץ לְמִינוֹ וְאֵת הָאָדָם. ו) בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַר
יי אֱלֹהִים מְכַל מְלֶאכֶתוֹ ז) אֲשֶׁר עָשָׂה. עַל
כֵּן צִוָּה לָנוּ לְשַׁמֵּר אֵת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וּלְקַדְּשׁוֹ.

א) צָבָא (נ) דְּשָׁא (ג) צְמַח (ו) מִין (ה) פּוֹכֵב
ו) דְּגֵי (ז) מְלֶאכֶת.

לרקיע

מתוך: אבטליון, בן זולף אהרן

המצוות. לחלק הסיפורי שבתנ"ך קראו "סיפורי המקרא", לאחרים — "דברי נביאים", "דברי כתובים" ו"דברי תורה עם דברי חכמים".

הכללים והעקרונות לפיהם נעשתה עריכת "סיפורי המקרא" הם כדלקמן: (א) מה שיכול להיות מושג ומובן לתלמידים מבני שבע ומעלה, יינתן בצורתו וכלשונו ממש בגוף המקור. "תיקון" המקור לשם קירוב ללשון המדוברת בפי התלמידים הוא לדעתם קלוקל. (ב) מחלק המצוות שבתורה לא נכנסו אלא אלו שהן כאיבר עיקרי מגוף הסיפור. השאר, כאמור, רוכזו בספר נפרד. (ג) פרשיות העוסקות בעניינים שבינו לבניה, "שאינם מתרגמין", נשמטו, כגון מעשה לוט במערה, מעשה דינה וכד'. (ד) כפל לשון והכפלת פרטים, שאינם מוסיפים לדעתם על הסיפור — נתקצרו. (ה) פרטים טפלים, העלולים להסיח את דעת התלמיד הקטן מעצם הסיפור ועיקרו — נתקצרו. (ו) פרשיות ופסוקים, השייכים למאורע אחר והם מפוזרים בכמה מקורות, נתכנסו למקום אחד, דבר לענייניו, באופן שכל סיפור המאורע בא מלא ושלם במקום אחד. הדבר אמור בעיקר בחלקים האחרונים של סיפורי המקרא. (ז) הסיפורים נחלקים לפרקים, והפרקים לסעיפים קצרים. כל פרק הוא סיפור שלם בפני עצמו.

עקרונות אלה מורים על חשיבה פדגוגית, על התחשבות בתפיסת הילד הקטן, ויחד עם זאת על הערצה לכתיב-הקודש וללשונו, וחשש לגעת בסגנון ולשונותו. מטרתם היתה "לטעת בתלמיד אהבה גמורה למסורות האומה העתיקות, ולעורר בו תשוקה נמרצה להכיר את המקור עצמו, ללמוד ולדרוש בו באהבה רבה, לכשיתבגר לכך". מכאן, ש"סיפורי המקרא" הוא ספר לימוד לגיל שבע ומעלה — עד שיתבגר ויחזור למקור עצמו. חשוב לציין, שהעורכים עמדו על הקושי שבסיפורי הבריאה, והוסיפו הערה למורים: "הפרשיות הראשונות קשות ביותר למתחילים. לפיכך טוב להתחיל עם התלמיד הקטן מפרק ז' ואילך ("לך לך"), ואת הקודם יספר המורה בקצרה לתלמידיו". רק כשיחזור על סיפורי המקרא "יכול התלמיד לשוב לתחילת הספר ולהחל מ'בראשית'". גישה דומה לזו היא נחלתם של מחנכים רבים גם כיום. ראוי לציין שהעורכים הוציאו כנספח לספרים את המילון "פירוש המילות למקרא" (אודיסה תרס"ז).

2. עיון בנוסח פרק א' בבראשית — לפי "סיפורי המקרא"³ פרק א' בבראשית, מעשה הבריאה, מופיע בסיפורי המקרא לפי סדר הכתוב בתורה. יום אחר יום ועיקר הבריאה שנתחדשה בו. המסגרת נשמרת, החל מן הפסוק הראשון, "בראשית ברא..." המופיע בשלמותו, פתיחת כל יום במלים "ויאמר אלוקים", וסיום כל יום לפי המקור — "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" (שני, שלישי וכו').

ההשמטות מן המקור מצויות בתוך כל יום. לפי העקרונות שצינו לעיל, פועלים כאן בעיקר שני עקרונות כסיבה להשמטה: עיקרון ד', "כפל לשון והכפלת פרטים"; ועיקרון ה' — "פרטים טפלים", לפי שיקול דעתם של העורכים, כמוכן. לפיכך, בכל מקום שכתוב בתורה מאמר ה' ולאחר מכן קיום המאמר ועשייתו, השמיטו המסדרים את החזרה על קיום המאמר ועשייתו, כגון ביום השני, פסוק ו' ואילך: "ויאמר אלוקים

3. לפי מהדורת ביאליק (כנ"ל), תרפ"ד.

הששי ברא בהמה וחייה למינה, ורמש הארץ למינו ואת האדם, וביום השביעי שבת ה' אלוקים מכל מלאכתו אשר עשה, על כן ציווה לנו לשמור את יום השביעי ולקדשו.

קטע זה מצביע על עיבוד וקיצור כאחד. המטרה כאן מסירת התוכן המרכזי והסרת כל ביטוי קשה כולל ו' ההיפוך. אפילו המלה "בראשית" הושמטה. עיבוד שיטתי של סיפורי התורה לילדים נעשה על-ידי משה שמואל ניימאן בספרו "ראש אמנה" (וינה 1820). העיבוד היה חופשי עם תוספת נופך משל המעבד. מראשית המאה העשרים אנו מוצאים גישות שונות להוראת התורה לילדים. נעמוד על גישתם של ביאליק וחבריו י"ח רבניצקי ושי' בן-ציון, שערכו את "סיפורי המקרא לילדים"². ספר זה שהוא בעיקרו קיצור הטקסט התנ"כי המקורי, הוליד כמה וכמה חיקויים, שנעשו גם בחוץ-לארץ וגם בארץ. כמו כן נראה את הדרך האחרת, דרך העיבוד של התורה לילדים שגם הוא לבש צורות שונות. כל הדוגמאות יובאו מתוך סיפורי הבריאה ודור המבול.

1. "סיפורי המקרא לילדים" — קיצור הטקסט המקורי ביאליק, רבניצקי ושי' בן-ציון (גוטמן) הוציאו לאור את הכרך הראשון של "סיפורי המקרא לילדים", סיפורי ספר בראשית, בחורף תרס"ג (דצמבר 1902). הם סיימו את המפעל בשנת 1906. בהקדמתם לכרך הראשון הם ניסחו את עקרונות עבודתם והסבירו את מניעיהם. קודם לכול מודגשת החשיבות של "כתיב הקודש", ש"הם יסוד היהדות והם צריכים להיות גם יסוד החינוך העברי". הם לא ראו ב"סיפורי המקרא" תחליף למקרא לכל הלומדים. "לתלמידי 'החדשים' יהיו סיפורי המקרא כעין 'פרוודור' לכתיב הקודש, רק לתלמידי בתי הספר, שלא זוכים להגיע אל 'הטרקלין' עצמו, יהיו 'סיפורי המקרא' כעין ביבליא קצרה: מפני ש'סיפורי המקרא' אינם ציבור של מעשים ומאורעות שנצטמקו וניטלה מהם נשמתם, אלא הם הם סיפורי כתיב הקודש עצמם בצורתם ובלשונו ממש, מתוקנים לילדים".

ההדגשה שיש לתת ללומדים את הכתוב בלשון התורה נובעת מהתייחסות ל"צורתם המיוחדת", כלומר: "אופן הרצאתם, סגנונם, לשונם והרוח השורה עליהם. כל אלה ביחד מצטרפים ועולים ליצירה לאומית שלימה, שיכולה להשפיע מרוחה המקורית על הילד אפילו שלא מדעתו".

גישתם הפדגוגית של "המסדרים", ביאליק וחבריו, מתבטאת בניסוח הקשים לילד. לפי טענתם, "חלק גדול של כתיב הקודש הריהו 'מוקדם' יותר מדי לקטנים, והוא בא מעורבב בתוך שאר החלקים". הערכוב הוא בתכנים וברמות הקושי: "חמור וקל, דין וסיפור, נאות לילדים ולא נאות כאחד". נגד הערכוב של סוגים שונים נקטו העורכים בדרך של מיון לשלושה חלקים עיקריים: (א) הסיפורים; (ב) הנבואה והשיר; (ג) החוקים

2. י"ח. רבניצקי, ח.ג. ביאליק, ש. בן-ציון (מסדרים). סיפורי המקרא לילדים, חלק ראשון. מהדורה עשרים ואחת, מוריה, ברלין, תרפ"ד. הוצאת דביר, ירושלים-ברלין (ציונים: גוטטב דורה).

יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין [מים למים. ויעש אלוקים את הרקיע ויכרל בין] המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע ויהי כן" (המלים בסוגריים המרובעים הושמטו). נוסח סיפורי המקרא המקוצר, משמיט את העשיה ואת מטרתה המפורשת: "ויאמר אלוקים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע ויהי כן". המסדרים צירפו את הפסוק האומר אל הפסוק המתאר את הביצוע.

דוגמה נוספת, היום השלישי, פסוק יא: "ויאמר אלוקים תרשא הארץ דשא עשב [מזריע ורע] עץ פרי [עושה פרי] למינו [אשר זרעו בו על הארץ] ויהי כן" (המלים שבסוגריים המרובעים הושמטו). כן הושמט ההמשך, הביצוע: "ותוצא הארץ דשא עשב..." וכו'. סיום היום השלישי ככתוב: "וירא אלוקים... יום שלישי".

תמהנתי. הרי יודע שהחזרה טובה לילדים, השינון מחזק בהם את קליטת המסופר ומפנימו. מדוע חששו ביאליק ושותפיו מפני החזרות? האם זה יוצר סירבול? ביום השני מסופרים הדברים בצורה די ברורה. דווקא ההשמטות אינן מפשטות את הקשיים, שכן "הרקיע", שהוא מושג קשה להסבר, נשאר גם בטקסט שלהם. "בין מים למים" — הרי בהמשך קיימת התייחסות למים התחתונים ולמים העליונים, וכי חששו מפני התיבה "ויעש"? ההשמטות ביום השלישי עוקפות בחלקן את הביטויים הקשים "מזריע ורע", "זרעו בו", "עושה פרי", אולם ההשמטה של הפסוק כולו "ותוצא הארץ" וכו', תמוהה.

ביום הרביעי יש השמטה מסוג אחר, אולי מתוך רצון לקרב את הכתוב לתפישת הילד הקטן. מושג הזמן קשה לילד הקטן. עורכי "סיפורי המקרא" החליטו להשמיט את כל הביטויים הקשורים במועדי הזמן, וכך צמצמו את תפקיד המאורות וייחדו אותם רק לקאור. יש בכך סילוף הכתובים, ולא רק קיצורם. וזה נוסחם: "ויאמר אלוקים יהי מאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ ויהי כן". זהו צירוף של תחילת פסוק י"ד וסוף פסוק ט"ו. ומטרת המאורות חסרה: "להבדיל בין היום ובין הלילה, והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים". מה הקושי במלים "להבדיל בין היום ובין הלילה"? וכי ילד אינו מבין שהמאורות הם המבדילים? ההמשך אמנם קשה יותר. "והיו למאורות ברקיע השמים" — זהו כפל לשון, והושמט. גם ההמשך חסר: "ויעש אלוקים את שני המאורות הגדולים". במקום זה מופיע בנוסחם: "ויעש אלוקים את המאור הגדול להאיר ביום ואת המאור הקטן להאיר בלילה ואת הכוכבים". כך "בפשטות" פתרו העורכים את בעיית ההבדל בגדלים, הירח שהיה בתחילה שווה בגודלו לשמש, ונעשה "מאור קטן". החלפת הביטוי "לממשלת היום" במלה "להאיר", היא שינוי ופירושי, ולא כפי שהוצעה במפורש בדברי הפתיחה שלא יהיה שום שינוי! פסוקים יז-יח הושמטו אף הם, משום החזרה וההכפלה.

היום החמישי לקה בחסר! כאן הושמטו פרטים ונותרה רק ההכללה: "ויאמר אלוקים ישרצו המים נפש חיה ועוף יעופף על הארץ ויהי כן. וירא אלוקים כי טוב" וכו'. היכן התנינים הגדולים? האם חששו העורכים שהילדים לא ידעו מהו תנין? ומה יעשו כשייתקלו בו בספר שמות, במצרים? ומדוע נמנעו להשתמש במלים "שרץ", "שרצו המים" ו"רומשח" ועוד? אך כולטת במיוחד בחסרונה הברכה מאת ה': "פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף ירב בארץ" (פס' כ"ב). ברכת פרו ורבו השאירו רק לאדם, ביום השישי. קיצורים אלו אינם מובנים!

הנוסח של היום השישי מלא יותר, אך גם כאן משמיטים את העשיה (פס' כ"ה): "ויעש אלוקים את חית הארץ" וכו', ומסתפקים במאמר ה' "ויאמר אלוקים תוצא הארץ" וכו'. בכריאת האדם חסרות המלים "כדמותנו", ובהמשך: "ויברא אלקים את האדם בצלמו", וחסר: "בצלם אלוקים ברא אותו". כאן נראית לי ההשמטה עקרונית ועניינית. אינו דומה "בצלמו", שניתן לפרשו כרזום לאדם עצמו, לאמירה המפורשת "בצלם אלוקים". ביטוי זה ודאי קשה, כי מי אדם בארץ אשר יודע מהו צלמו של אלוקים? אך אם נתייחס לביטוי כסמל, נוכל לפרשו. לילדים קשה הדבר, ואולי משום כך הושמט.

העורכים השמיטו שני פסוקים שלמים, פס' כ"ט-ל', שבהם מצווה האדם לאכול צמחים בלבד — "הנה נתתי לכם את כל עשב", וכן לחיות — "את כל ירק עשב לאכלה". השמטה זו מתאימה לעיקרון השני שצויין לעיל, השמטת הציוויים והדינים מתוך מהלך הסיפור. ואמנם בכך הם נוהגים בעקיבות והם משמיטים בפרשת נוח את כל הציוויים המתירים אכילת בשר נוסף על הצומח (פרק ט').

בפרשת "ויכולו השמים" הושמטו החזרות, שבעיני האדם המסורתי הן כל כך חשובות, כגון, "וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה". כאן הסתפקו במלים "כי בו שבת מכל מלאכתו". ומצאו את סוף פס' כ' למיותר. גם הסיום חסר: "אשר ברא אלוקים לעשות".

קיצורים והשמטות אלה ספק אם הם מקילים על הילדים את הכנת "מעשה בראשית". ניסיון להחליק על פני קשיים ולפשטם יש כאן, אך נראה לי שהעמל הרב שהושקע בכך יצא בהפסדו. ילד השומע קידוש בשבת, יתפלא שהנוסח שונה מזה שלמד בסיפורי המקרא, וסתירות כאלה יותר מאשר תתקבלנה על דעתו, תעוררנה אותו לתמיהות נוספות.

3. חיקויים ל"סיפורי המקרא"

הספר "סיפורי המקרא" הפך להיות דגם למחנכים רבים, ורבו החיקויים לנוסח שהופיע בו, בשינויים קטנים פה ושם. אביא מספר דוגמאות.

ב. היילפרין הוציא את סיפורי המקרא בניו-יורק ב-1917⁴. בשער הוא מציג את הספר: "סיפורי המקרא" ערוכים בלשון הכתוב לילדים מתחילים, עם ציורים מאת הצייר הנודע ג. דאָרְע (גוסטב דוֹרְה), ובסופו שאלות לשינון בעברית ובאנגלית. אין כל איזכור למהדורת ביאליק ושותפיו.

הנוסח בספר זה זהה לנוסחו של ביאליק כמעט בכל. פה ושם הוא משמיט מלה, כגון ביום השישי: ביאליק כתב "נעשה אדם בצלמו", והחסיר "כדמותנו", ואילו היילפרין השמיט לחלוטין את שתי המלים "בצלמו כדמותנו". כל השאר זהה לנוסח ביאליק.

יעקב גוטמן הוציא ספר לימוד, תנ"ך לבית הספר,⁵ שבו הוסיף בסוף כל פרק סיכום קצר, ועבודות לתלמיד, מלווים בהסברי מלים. הנוסח שלו קרוב יותר למקור. ביום

4. היילפרין, ב. (מסדר). סיפורי המקרא, חלק ראשון — ספר בראשית, Hebrew Publishing Company, New York, 1917. ציורים: ג. דאָרְע.

5. גוטמן, יעקב. תנ"ך לבית הספר, סיפורי התורה א', הוצאת יבנה תל-אביב, 1956. ציורים: א. לואיזה.

הראשון והשני אין השמטות כלל. היום השלישי — זהה לנוסח ביאליק במדויק. ביום הרביעי חסר בהתחלה, ומן הפסוק "ויעש אלוקים את שני המאורות הגדולים" ואילך. זהה למקור. ביום ה' חסר פסוק כ"א, התננים, ומפסוק כ"ב — לפי המקור. הוא החזיר את הברכה לבעלי החיים, דבר שביאליק השמיטו. היום השישי זהה לנוסח של ביאליק על כל ההשמטות, ואילו בשבת — זהה למקור ואין כל השמטה. דבר זה מצביע על חיקוי מחד גיסא וחשיבה עצמאית עם שיקול דעת שונה מאידך גיסא. אולי משום כך קרא לספרו "תנ"ך לבתי הספר" ולא סיפורי המקרא.

מעניין לראות את סיכום פרק הבריאה: "לפני שברא אלוקים את השמים ואת הארץ — היה לא כלום... אפס... אֵין... והנה: אמר אלוקים — ויהי הכל. הכל יש, יש! אלוקים ברא יש מאין. ובתפילת שחרית מברכים: 'ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם, יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא את הכל'". כסיכום זה מדגיש העורך את הרעיון המרכזי, בריאת יש מאין. רעיון זה מופיע בנוסח המלא שבו מודגש "ויעש אלוקים" לאחר האמירה.

הספר 'קוֹ לְקוֹ', סיפורי התורה לילדי ישראל, שסודר בידי ל. אבישי (לוי קיפניס)⁶, הוא חיקוי ל"סיפורי המקרא" של ביאליק, עם השמטות נוספות. ביום א' השמיט העורך את הפסוק "ורוח אלוקים מרחפת על פני המים", פסוק המצוי בכל שאר הספרים. השמטת סוף פסוק ד', "ויבדל אלוקים בין האור ובין החושך", זהה להשמטת ביאליק. את הסיבות לכך קשה להבין. ימים ב'–ה' זהים בכל לנוסח ביאליק. אולם הנוסח ביום ו' הוא כל כך קצר עד כדי סילוף. פתיחתו — כנוסח ביאליק. ומן המלים "נעשה אדם", הושמטו כליל המלים "בצלמנו כדמותנו", וכן חסרים התפקיד והשלטון של האדם בעולם: "וירדו ברגת הים" וכו'. בהמשך כנראה אצה לו הדרך לעורך, והוא הקדים מאוחר למוקדם: "ויברא אלוקים את האדם ואת חוה ויברך אותם אלוקים", וכל ברכת "פרו ורבו" הושמטה! אין צורך לומר שהושמטו מצוות אכילת ירק, כדיוק כנוסח ביאליק. עיון בפרק הבא מצביע שאין זכר לקריאת השמות לכל חי וגם לא לחוה, ואילו ביאליק השאיר רק את קריאת שם חוה עם טעם השם: "כי היא היתה אם כל חי". עריכה זו אומרת דרשני. אין בה הסבר נוסף לילדים וכל ההשמטות של הברכות וקריאת שם חוה כבר כאן, פוגמים בנוסח המובא לילדים.

פרק ב: עיבוד סיפורי התורה לילדים

כאשר ניגשים לעבד יצירות ספרותיות לילדים קיימים בדרך כלל שיקולים דידיאקטיים ופסיכולוגיים. המעבד חש שאין להביא את היצירה כמות שהיא לילד, אם משום התכנים והמושגים הקשים לתפישתו, ואם עקב הלשון שאין הוא רגיל בה. אלה הסיבות שעמדו לנגד עיניהם של מעבדי אגדות חז"ל לילדים, ולענייננו, עיבוד סיפורי התורה לילדים.

6. אבישי, ל. (פסקדונים של לוי קיפניס). קו לְקו, סיפורי התורה לילדי ישראל, הוצאת ראובן מס, הדפסה שנייה 1969 (ראשונה — 1940). ציורים: אוטו גיסמר.

המעבד את סיפורי התורה לילדים ורוצה לקרובם לתפישתם, חייב לשקול מראש אם יישאר נאמן לתוכן, או יכניס שינויים בטקסט לפי הערכתו את תפישת הילד ולפי השקפת עולמו. כמו כן עליו לקבוע את הלשון: האם יישאר נאמן ללשון הכתוב ויוסיף מילון ופירושים בצידו, או יפרש בתוך הטקסט עצמו ויחליף מלים וביטויים הנראים לו קשים להבנה.

העיבוד תלוי במטרות שהמעבד מציב לעצמו. אם המטרות החינוכיות, למשל, מושגות בעצם הטקסט, לא יודקק המעבד לתוספות ולהרחבות משמעותיות. אולם יש מעבדים שאינם מסתפקים בדברי הכתוב, וחשים צורך להוסיף מדברי חז"ל על התורה ולשבץ אותם בתוך העיבוד, שכן רק כך ישיגו את מטרותם החינוכיות והדתיות.

עיבוד סיפורי התורה לילדי גן קטנים אף הוא הביא להרחבות ותוספות. כאן נראה שהלשון התקרבה לתפישתו של הילד הרך, ותוספות שונות קירבו את המסופר לעולמו של הילד, לרגשותיו ולהווי בו הוא חי.

נעיין במספר דוגמאות שונות זו מזו, שקהל היעד שלהם שונה לחלוטין.

1. סיפורי תורה לילדי הגן הדתי

הספר 'תורה לטף', שערכה מתיה שלהב⁷, הוא עיבוד של מחנכת בחינוך הממלכתי-דתי המיועד לגננות, ומביא את פרי נסיונה בהצגת סיפורי תורה לילדי הגן הדתי. בגן הדתי נהוג לספר לילדים את פרשת השבוע, אם כסדר הקריאה בבית הכנסת ואם בהרחבת ספר בראשית ושמות — עד יציאת מצרים. בספר 'תורה לטף' מובאים כמה מסיפורי התורה גם מספרי ויקרא, במדבר ודברים, עם קריעת הירדן והכניסה לארץ ישראל.

כמבוא לספר עומדת המחברת על עקרונות עבודתה. היא מבקשת לא לראות בספרה עיבוד חדש או עריכה של סיפורי המקרא, אלא מכשיר עזר לגננות בגן הדתי. היא מדגישה שהגננת אינה פטורה מלעייין בתורה ובמפרשים לפני הביאה את הדברים לילדים, ואל לה להסתפק ב"תורה לטף".

השיקולים הפסיכולוגיים בהבאת הכתוב לבני שלוש-ארבע הם מיעוט בפרטים וצמצום מספר הסיפורים, כי "אין להעמיס על הילדים עומס רוחני הכבד מכושר קליטתם". כן ממליצה המחברת לחזור ולספר שוב ושוב אותו סיפור.

מתיה שלהב מעדיפה הרחבה ופיתוח, הרחבת הסיפור המבוססת על הכתוב, וברוחו, והשמטה — לפסוח על סיפורים נבחרים בלבד מכל פרשה, נמצא שכמה פרשיות הושמטו. בהמשך להרחבת הכתוב, נמצא שכמה פרשיות הושמטו. כאשר לשימוש בדברי אגדה ציינה שלהב כדבריה, שהמעטיה להשתמש בהם, ורק אגדות ספורות שובצו בספר, כגון: נוח המנסה להחזיר למוטב את בני דורו (עמ' 15), אברהם מכיר את בוראו (עמ' 20), ומשה רועה צאן ומרחם על הגדי (עמ' 77).

כאשר ללשון, צוין בהקדמה, שהמחברת השתדלה לצטט את לשון הכתוב כדי להשגירה בפני הילדים, ובשום פנים לא להביא לפנייהם את לשון הרחוב המשובשת.

נעיין בפרשת הבריאה. מתיה שלהב החלה את ספרה בנושא: "ה' יוצר האדם", ודילגה על כל סיפור הבריאה המפורט בפרק א' כבראשית! שיקול הדעת שהובא לעיל כ"הערה

7. שלהב, מתיה. תורה לטף, הוצאת מורשת, תל-אביב (ח.ש.ד.).

למורים" מפי ביאליק וחבריו, יושם כאן בחלקו. המחברת לא החלה אמנם מפרשת "לך-לך", אלא עקפה את הקשיים שבבריאת כל יום מששת הימים והתרכזו ביום השישי ביצירת האדם, עם שהיא מחברת זאת לסיפור שבפרק ב', גן עדן ויצירת האשה.

אולם, כדי שלא להשאיר את האדם "תלוי על בלימה", הקדימה וסיכמה בקטע קצר את הבריאה: "ה' כבר ברא שמים וארץ; שמש, ירח וכוכבים כבר מאירים בשמים. לא עוד ערומה האדמה, מכוסה היא עשב ירוק, עצים ופירות צומחים בה לרוב, בעלי חיים קטנים וגדולים מטיילים בין העצים, אלה מקפצים על ארבע, אחרים זוחלים על בטנם, ובעלי כנף עליזים מעופפים מעל. גם הים — תנינים ודגים ניתנו בו".

סגנון זה מאפיין את הספר. יש כאן הרחבה פיוטית-ספרותית היורדת אל הילד הקטן. ביטויים כגון "מקפצים על ארבע", או "בעלי כנף עליזים", מרחיבים ומוסיפים על הכתוב כדי להמחיש לילד, אך התוצאה היא תמונה תיאורית לפי טעמה האישי של המחברת, בה פרטים מתוך הנבואה בימים הראשון, השלישי, הרביעי והחמישי. מן היום השני, לא נזכר דבר.

בקטע זה אין שום ציטוט מן הכתוב, ואילו בהמשך יש: "וירא אלוקים כי טוב העולם אשר ברא, אבל אדם אין לעבוד את האדמה, ואדם אין לשבוע מפריה ולשמוח עם כל אשר ברא אלוקים" (הדגשות שלי, ל"ח). כאן ניכר העיבוד: שילוב של חלקי פסוקים, גם מפרק א' וגם מפרק ב', תוך חיבורם עם דברי המספרת, הבאים להרגיש את מטרת בריאת האדם.

בהמשך, מצטטת המחברת מדברי הבורא, אך שמה בפיו גם דברים בסגנונה: "ויראמר אלוקים": — "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו למשול כחי וכצומח אשר בראתי על האדמה ובים". יש בדרך זו של עירוב הסגנונות משהו צורם, ואפילו יצירת אי-דיוק. כי אם נאמר "ויראמר אלוקים", משמע באים לצטט את דבריו. ואם מתחילים לצטט, נוצר הרושם שגם ההמשך הוא ציטוט! הילד הקטן בגן שאינו מכיר את המקור, יקלוט "פסוק" כזה כצורתו, ו"גירסא דינקותא" מה יהא עליה?

כדי להמחיש את הפסוק, "לא טוב היות האדם לבדו", מביאה המחברת "שיחה" בין האדם והסוככים אותו: "מה יפים צבעי עליך, עץ!; פונה הוא אל העץ ורוצה לפתוח עמו בשיחה. אך העץ שותק ואינו עונה. עצוב האדם. מחפש הוא חבר לשיחה". וכך פונה הוא אל הרוח, אל הציפור. והמסקנה — "אעשה לו עזר כנגדו". כאן רואים אנו הרחבה שאיננה כלל בתורה, אלא אולי השתמעות מן הכתובים. האנשת העץ והציפור ושאר האובייקטים, היא בהתאם לאנימיזם של הילד. יש כאן "השלמת פערים" בסגנון אישי, כפי שילדים מסוגלים להבין, אך יש כאן גם "התייחדות".

יצירת האשה מתוארת בדרך שלא תפגע בבטחונו של הילד הקטן: "ויפל ה' אלוקים תרדמה על האדם וישן, ויקח ה' צלע מצלעותיו של האדם ובשר מבשרו (אך האדם לא הרגיש בזאת, לא כאב לו כלל וכלל, כי שנה עמוקה ישן), ויעשנה לאשה". התוספת שבסוגריים באה להרגיע את הילדים ולהסיר מהם פחד. שוב רואים אנו את השימוש החלקי בפסוק עצמו בתוספת דברי המספרת. סגנון זה אופייני לספר כולו.

2. "סיפורים מן המקרא" לילד הרך (החילוני)

ספר יוצא דופן בגישתו החילונית הוא ספרו של מרדכי סגל, 'סיפורים מן המקרא'.⁸ בהקדמתו לחוברת הראשונה, "המבול", כותב סגל נגד עיבוד והרחבה, ורואה בעבודתו קיצור והשמטה בלבד. אולם אנו נראה ש"סיפורים מן המקרא" הוא עיבוד בדרך מיוחדת ולא קיצור, כפי שעשה ביאליק ואחרים, עליהם עמדנו בפרק הראשון.

לפי דברי העורך מיועד הספר לילדים בני ארבע עד שמונה, שטרם למדו לקרוא, ולמתחילים בקריאה. מן התנ"ך נבחרו מספר סיפורים שיש בהם 'ערכי חינוך רצויים'. הסיפורים ניתנים מתוך 'קיצור והשמטה, פעמים עד כדי פישוט רב של סיפור המעשה, טשטוש והבלעה של מומנטים רבים, סלקציה של פרטי המאורעות ושל נימוקים פנימיים' (עמ' 5). אולם עיקר העיבוד הוא בהיבט הדתי: "לא נכלל בסיפורים שום דבר הנוגע ליחסי אדם-אלוקים, ושום הנמקה אלוקית למעשי האדם" (עמ' 6). הנימוק לכך הוא פסיכולוגי, כביכול: "השאיפה הכללית היתה להימנע מבעיות והנמקות שהן למעלה מתפישתו של הילד, או מעבר לתחום ראייתו, או נטולי כל יסוד בנסינונו — ולשמור אך ורק על המוטיב האנושי הפשוט והישיר" (שם).

מכאן, המסקנה המעשית בספר: אין שום זכר לשם ה'! כל המאורעות מתרחשים בידי האדם ובכוח תושייתו. סיפור המבול, למשל: "המבול פורץ כפגע הטבע, ונוח בונה את התיבה ומכנס לתוכה את החי לפי התעוררותו ובכוח ההמצאה שלו" (שם). בדומה לכך יתר הסיפורים. את סיפור הבריאה אין סגל מביא כלל! הוא מתחיל מן המבול. הספר הבא אחריו, המיועד לילדים גדולים יותר, "שמות, במדבר, יהושע, שופטים", הכולל גם הוא מבחר מעובד, מביא את מתן תורה, ושם נזכר שם ה', אולם את עשרת הדברות קיצץ המחבר והעמידם על ששה בלבד ואף מהם הוציא את שם ה'! חסרים שלושת הדברות הראשונים, שמקומו של ה' והאמונה בו היא מרכזית בהם, וכן הושמט הדיבר "לא תנאף" (מדוע?!). בחוברות לגן, הושמטו לחלוטין כל עשר המכות, והיציאה ממצרים סופרה כבריחה של העם ולא כגירוש, וכל פניותיו של משה אל פרעה הן על דעת עצמו ולא כשליחות!

אם לסכם, הרי אלו עיבודים מכוונים על פי אידיאולוגיה חילונית מובהקת, התולה את המעשה בתפישתו של הילד הרך.

אולם, ראוי להביא את דבריו של סגל נגד עיבוד והרחבה, דברים הנוגעים לפרק זה בו אנו עוסקים: "אם הכרח הוא להשלים עם הקיצור והשמטה, הנה אין להשלים עם העיבוד והרחבה. אף לא הרחבה על פי מקורות עתיקים שבאגדה ובמדרשים. יש דברי אגדה שאינם נופלים מן הרמה הקלאסית של הסיפור המקראי, אולם ראייתם תמיד שונה, ולעיתים גם מנוגדת. השעטנו אינו אלא מטשטש וגורע מערכם של המקרא והאגדה כאחד. קל וחומר — לא עיבוד בן זמננו, שיש בו תמיד מקיצוץ הקומה ומהילת היין, ופעמים הוא מגיע גם עד חילול האידיאה והתמונה... מילוי הרקע, ציוני מקום וזמן ומזג האוויר, תיאורי

8. סגל, מרדכי. סיפורים מן המקרא, הקיבוץ המאוחד, תשט"ו (1956), "המבול". ראשון יצא הלקט: "שמות, במדבר, יהושע, שופטים". לגן יצאו 9 חוברות. וכן קיצור שמואל א' וב' לילדי בית הספר. אני מודה לספרנית בארונים ישראלה נוה, שהמציאה לידי את החוברת.

אנשים, גיבוב פרטים ריאליסטיים וניתוח פסיכולוגי — כל אלה אוטמים וחונקים את הסיפור המקראי, ובמקום לקרב הם מרחקים" (עמ' 6-7). עם עיקרי דברים אלה מסכימה אני, כפי שמסתבר מתוך ניתוח הספרים המעובדים בפרק זה.

מה בכל זאת שינה סגל בנוסף לאי-הזכרת שם ה' לדעתו — "אין להשאיר שיבושים מובהקים ומקומות סתומים. וכן אין לשמור על מלים ושימושי לשון ארכאיים או קשים ונדירים ביותר" (עמ' 7). לדעתו ו' ההיפוך הוא ארכאיוז, ו"לא ייתכן לשמור עליו בסיפור המיועד לגיל הגן. קשה מאד לקרב אל הבנתו של הילד את היפוך הזמנים ואת הצורות המיוחדות של העתיד המקוצר". על כן הוא הופכו ל-ו' החיבור כשינוי הזמן. את היפוך הזמנים הוא משאיר בשני הפעלים השכיחים והאופייניים ביותר — "ויאמר", "ויהי".

כאשר לסיפור המבול, הראשון בסדרת החוכרות לגן, כבר הרגשתי לעיל, שהמחבר רואה אותו "כפגע הטבע", ולא כעונש מאת ה' על חטאי הדור, כפי שנזכר בתורה. לא נזכר כל חטא, ולא עונש. אין שום ציווי על נוח "עשה לך תיבה", אין הדרכה וציווי על הנכנסים לתיבה ולא ציווי לצאת. וכמובן אין זכר לברית עם נוח, ולהבטחה במתן הקשת בענן. הסיפור כולו "נקי" מכל התערבות הבורא, והוא מסופר בסגנון המקרא: "ונוח עשה לו תבת עצי גופר. וכעצם היום הזה בא נוח ושם וחס ויפת בני נוח ואשת נוח ושלושת נשי בניו אתם אל התיבה. ומן הבהמה, ומן החיה, ומן העוף, וכל אשר רומש על האדמה, שניים שניים באו אל נוח אל התיבה". והסיום: "ונוח יצא, ובניו ואשתו ונשי בניו אתו. כל החיה וכל העוף, וכל הרמש הרומש על הארץ — יצאו מן התיבה והם פרו ורבו, ומלאו את הארץ".

3. עיבוד סיפורי התורה לבני חמש עד עשר

הספר "סיפורי התורה" הוא עיבוד של עטרה אופק⁹ לחלקים הסיפוריים שבתורה, המתאימים לבני חמש עד עשר, ממעשה בראשית ועד מות משה. הושמטו סיפורים כגון לוט ובנותיו, מעשה דינה כשכס, יהודה ותמר ועוד. כל המצוות והחוקים הושמטו. הסיבות לעיבוד הן הקשיים של קורא בן ימינו להבין את "השפה הארכאית" של המקרא, קושי הקיים במיוחד אצל ילדים. כדי להתגבר על הקושי "עברו כאן סיפורי התורה 'עיבוד לשוני מסוים'". לפי הכתוב בגב הספר, "מובאים הסיפורים כמלואם, מבלי לגרוע מעלילת הדברים ומבלי להוסיף הסברים כלשהם, ואף לשונם נצמדת, במידת האפשר, לשפת המקור. עם זאת לשון הסיפורים עובדה לנוסח קל יותר, שיקרם לילד הישראלי ויקל עליו את הבנת הכתוב" (הדגשה שלי, ל"ח).

נדגים את דרך העיבוד בספר על פי פרשת הבריאה, ונראה שההצהרה על גב הספר יש לה כיסוי חלקי בלבד. לדוגמה — היום הראשון:

"בראשית — כלומר בהתחלה בהתחלה, לפני הכל — אלוקים ברא את השמים ואת

9. סיפורי המבול בספרות לילדים, לא כספר לימוד, ראה להלן בפרק ג', סעיף 2.
10. אופק, עטרה. סיפורי התורה, הוצאת ידיעות אחרונות, 1990. ציורים: ניקודה זינגר.

הארץ. והעולם היה עדין מבובל, תוהו ובוהו, בלי שום סדר, והיה חושך גדול והמון מים, ומעל פני המים ריחפה רוח אלוקים. אז אמר אלוקים: יהי אור! ומיד נהיה אור גדול ונהדר. האור מצא חן בעיני אלוקים, וכדי שיהיה סדר בעולם, הבדיל אלוקים בין האור ובין החושך. ואלוים קרא לאור יום, ולחושך קרא לילה. ואז היה ערב, והיה בוקר, יום אחד". (ההדגשות שלי, ל"ח).

נוסח זה אופייני לספר כולו. יש אמנם צמידות לטקסט, אך אף פסוק שלם אחד אינו ניתן כצורתו. הוסרה ו' ההיפוך המאפיינת את הלשון המקראית, ובמקומה שובצה ו' החיבור והמלה "אז". וכך מסתיימים כל ימי הבריאה: "ואז היה ערב, והיה בוקר". סגנון זה צורם את האוזן האמונה על ו' ההיפוך! מה "הרוויחה" המעבדת כשינויים אלה? לעצם הבנת מהות הבריאה לא תרמה לדעתי דבר!

מכאן, שמטרת העיבוד היא להעביר לקוראים הצעירים את תוכנם של הסיפורים ולא את לשונם וסגנונם, סגנון שביאליק וחיבורי השתדלו לשמור. המלים המפרשות, המחליפות את לשון הכתוב, יוצרות סגנון זה. שובצו פירושים "מעודכנים", כגון ביום השני: "אז עשה אלוקים את הרקיע, כמו מחיצה של אויר בתוך המים, וככה הבדיל בין המים שמתחת לשמים — כמו הים — ובין המים שמעל לשמים, כמו עננים וגשם; וכך היה...". אלה תוספות "קטנות", הבאות לסבר את אזנם של ילדים כיום אך אינם כתובים כלל במקור.

ביום הרביעי אין השמטת מושגי הזמן, כפי שראינו ב"סיפורי המקרא" של ביאליק והדומים לו. המעבדת לא חששה מהקושי של הבנת המושג, אולם פירשה ופירטה: "ביום הרביעי אמר אלוקים". אגב, הקדמת שם היום בראש הקטע חוזרת בכל ששת ימי הבריאה. "יהיו מאורות ברקיע השמים — כדי להבדיל בין היום ובין הלילה, ולסמן את הזמנים לפי ימים, שבעות, חדשים ושנים". בהמשך יש השמטה ותוספת: "אז עשה אלוקים את שני המאורות הגדולים, את השמש והירח". שמות המאורות, שמש וירח, אינם נזכרים כלל בכתוב וכאן אין שום אזכור למאור הגדול והמאור הקטן, והילד הקורא יראה את שניהם שווים. יש בהשמטה זו עיוות של המציאות ועימה עקיפת הקושי המצוי בפסוק עצמו, קושי שנוקקו לו מפרשים ומדרשים.

אופייני לסגנון "המודרני" הוא הקטע על השבת, המתעלם מכל המסורת המשבצת קטע זה בקידוש ובתפילה: "בסוף היום הששי נגמרה מלאכת השמים והארץ וכל אשר בהם, וביום השביעי גמר אלוקים לעשות כל מה שרצה לעשות, והוא שבת ביום השביעי מכל המלאכה שעשה, והפסיק לעבוד. אז ברך אלוקים את היום השביעי שיהיה יום קדוש, כי בו שבת מכל המלאכה אשר ברא לעשות, ולכן קוראים ליום זה שֶׁבֶת".

הגישה החילונית בולטת בעיבוד קטע זה במיוחד. יש כאן תפישה המאנישה את הבורא ומייחסת לו התנהגות אנושית ורצונות כשל בשר ודם: "מה שרצה לעשות" (דבר שלא נרמו כלל בכתוב!), "הפסיק לעבוד", כביכול מלאכת הבריאה זהה לעבודת אדם, ולא במאמר נברא העולם! יותר מאשר פירוש, יש פה חיקוי סגנון הדיבור הנמוך של החברה!

למי מיועד ספר זה בסגנון כזה? האמנם ילדים בני תשע-עשר אינם יכולים לקרוא את הכתוב בתורה כלשונה? האם בלתי אפשרי להסביר את ו' ההיפוך? האין ליצור אצל הילד תחושה של ספר "קודש" שסגנונו נעלה יותר ואינו יומיומי? האם ריבוי המלה "אז",

המצביעה על סגנון דל ומצויה כפי ילדים קטנים המרכיבים להשתמש בה, ראוי שתופיע בתמורה ללשון הכתוב? על כל פנים, אם סילופים חמורים אין בספר זה, רחוק הוא מדיוק ענייני-תוכני. שפתו וסגנונו אינם ראויים להופכו לספר מקרא לבני הנעורים, דתיים כחילוניים, שכן לחלק מהנוער הוא עלול להיות תחליף לתנ"ך ולשפתו העשירה.

4. תנ"ך מעובד ומצויר

בסקירה על עיבודים לתנ"ך אין לפסוח על ספר שכל מטרתו היא להמחיש לילדים את הכתוב באמצעות תמונות צבעוניות, צילומי נוף וציורים. ספר זה הוא 'התנ"ך שלי בתמונות' בעריכת אוריאל אופק.¹¹ הסדרה כוללת 48 ספרים, שהראשון בהם הוא 'ימי בראשית', ואילו שמונת האחרונים מבוססים על הספרים החיצוניים (יהודית, מקבים וכדומה). הטקסט מודפס באותיות קטנות, ואת רוב העמוד תופסות התמונות הצבעוניות, בהן גם פניהם של גיבורי הסיפור, אדם וחוה, קין והבל וכו' (דבר המצוי בספרים נוספים, כגון: ב"סיפורי התורה" שעבדה עטרה אופק, לעיל).

החלק הראשון, 'ימי בראשית', כולל את סיפור הבריאה עד סוף פרשת בראשית. הלשון כאן צמודה יותר לכתוב בתורה, אך אין זה קיצור, אלא עיבוד: השימוש ב' ההיפוך אינו עקיב: "וביום הראשון אמר אלוקים: 'יהי אור!' — ויהי אור. ראה אלוקים... והבדיל...". כן הוכנסו שינויים: "והארץ היתה תהו ובהו, וחושך היה תלוי על פני תהום, ורוח אלוקים היתה מרחפת על פני המים". וביום השלישי: "וכאשר דבר אלוקים כן היה: כל המים אשר מתחת לשמים נקוו אל מקום אחד, ובמקום אשר המים נסוגו ממנו נראתה יבשה". סגנון זה אופייני לספר. עם זאת אין הוא משמיט את פירוט הנבראים ביום החמישי, ואף את ברכת "פרו ורבו" להם.

ביום השישי, בבריאת האדם, מצרף הטקסט גם את הכתוב בפרק ב' שבבראשית: "אז ברא אלוקים את האדם בצלמו, עפר מן האדמה ברא אותו — ונפח באפיו נשמת רוח חיים. ואחרי שנכנסה בו נשמה — היה האדם לנפש חיה בצלם אלוקים". העיבוד כאן בולט. לטקסט זה מצורפות שלוש תמונות הממחישות את תהליך בריאת האדם (ראה נספח).

פרשת 'ויכולו השמים' ניתנת כאן כלשונה כלי שום השמטה.

ספר זה, שיש בו ליקוט החלק הסיפורי שבתנ"ך, מתכוון לספר לילד את עיקרי הסיפורים, בלי הזכרת החלק החוקי והמצוות. שפת התמונות היא שפה אוניברסאלית, ולכן יצא הספר במהדורות לועזיות, שהרי המצוות פונות אל העם היהודי, ואילו כאן — סיפור בינלאומי! אלה מבינינו המתנגדים לצמצום דמיונו של הילד, במיוחד באמצעות תמונות מוחשיות של גיבורי הסיפורים, ישללו את הסדרה כולה. גם הציורים של תיבת נוח, למשל, מגיין לנו מהי מידת הדיוק שלהם? כל ציור הוא פירוש, אולם ציור צבעוני נקבע בנפש של הילד ואינו מותיר לו מרחב לדמיונו על פי פירושים שיקרא בעתיד.

11. אופק, אוריאל (עורך הסדרה). ימי בראשית — התנ"ך שלי בתמונות, רביכים — הוצאה לאור. הזכויות למהדורות הלועזיות שמורות ל-Sedmay Ediciones (ח.ד.). לא צוין שם הצייר.

5. עיבוד סיפורי התורה בתוספת מדרשי תז"ל

שונה לחלוטין מקודמיו הוא הספר 'תורה לתשב"ר' שהוציא הרב מנחם בצרי.¹² הנמענים הם ילדי הציבור החרדי, תלמידי תלמוד-תורה, "תינוקות של בין רבין", והמלמדים. כשער הספר נאמר בכותרת משנה: "פרשות שבוע מעובדות לילדים", "מלוקטים מתוך החומש ובתוספת מדרשי תז"ל ומפרשי התורה, כלי לחרוג ממקוריותם, כשמטרתם להביא אל הילד את דברי התורה בלשון קלה וברורה בליווי תמונות וציורים".

ההקדמה החתומה על-ידי הרב יצחק שיש, מפקח ת"ת "סוכת דוד", מפרטת יותר. מכל פרשה נבחרו נושאים מרכזיים המבוססים על פשט הפסוקים תוך שילוב מדרשי תז"ל בתוספת נקודה חינוכית לילד. לכל עניין בפרשה מצורף ציור כדי להמחיש לילד את העניין (ראה נספח). בסוף כל נושא בא סיכום המיועד לרב או לגנת. מומלץ למחנכים לספר בגיל הגן על נושא קצר אחד. בשנה השנייה להוסיף סיפור ולחזור על הסיפור הקודם. בשנה השלישית שוב להוסיף סיפור חדש ולחזור על הסיפורים הקודמים, וכך הלאה. מכאן, שהספר מיועד לגיל הרך.

ברצוני לציין, שיש מחנכים המתנגדים לעירוב דברי פשט בדברי אגדה ומדרשים, במיוחד בגיל הגן. מחנכים אלה חוששים שהילד הצעיר שאינו קורא עדיין, לא ידע להבחין בין מה שכתוב בתורה ומה שנוסף מדברי תז"ל, ולכשיגדל י שארו בזכרונו דברי האגדה כאילו הם תורה למשה מסיני (וראה לעיל, דבריו של מרדכי סגל בנדון).

נעיין בפרק "בריאת העולם" ב"תורה לתשב"ר", ונעמוד על דרכי העיבוד של נוסח המקרא ושילוב מדרשי תז"ל עם פירוש רש"י ומפרשים נוספים. מסתבר, שהעורך הקדים לתיאור הבריאה כמה קטעים הבאים להדגיש את מטרת הקב"ה בבריאת העולם:

קודם שברא הקדוש-ברוך-הוא את העולם הנפלא, בו אנו חיים כיום, שרר בו תהו ובהו; לא היו בו שמים וארץ, ואף לא הרים וגבעות; לא חיות ובהמות, לא עצים ופרחים צבעוניים ומריחים, ואף בני-אדם לא היו בעולם. רק השממון והחושך שררו בו, ועדיין לא היה בו דבר. אך הקב"ה רצה בעולם יפה — בעולם שיהיו בו שמים וארץ, חיות, בהמות, עופות ורמשים, עצים ופרחים, דשא ועשב, ובני אדם שיהיו מן העולם.

*ולמה חפץ ה' בכל זאת? משום ששנים רבות קודם לכן כתב הקב"ה את התורה כאש שחורה על-גבי אש לבנה, ומכיוון שידע הקב"ה שעתידיים ישראל לקיים את התורה, רצה לברוא עולם יפה כדי שהעולם יעזור לנו בקיום המצוות, כגון: מצוות בניית סוכה, שהבריאה עוזרת לקיימה, שאילו לא נבראו העצים לא היינו יכולים לעשות סוכה, ורצה הקב"ה שיהיה נוח בעולמנו לקיים את המצוות".

שני הקטעים הנ"ל מאפיינים את הספר כולו. המגמה הדידאקטית בולטת ומודגשת. אין כאן בכלל ציטוט פסוקים, אלא סיפור חופשי בלשון העורך בו הוא מרחיב ומקצר לפי רצונו. הקטע הראשון בא להדגיש את המצב בימי "בראשית", לפני הבריאה, ואילו הקטע השני

12. בצרי, מנחם. תורה לתשב"ר, בראשית. תלמוד תורה "סוכת דוד", ח.ד. 5400, ירושלים, 1990. הצייר: דוידוביץ (חחום בציורים ואינו מופיע בשער הספר).

הוא מדרש ומסומן בכוכבית, ומראי המקומות מופיעים בסוף הספר. כאן נאמר שהדברים לקוחים מ"מדרש אותיות".

אם עמדנו לעיל על הקשיים שיש בסיפור הבריאה לילדים, דומני שבספר זה לא זו בלבד שלא הוסרו הקשיים ולא קירבו את המסופר לילד הרך, אלא הוסיפו עליו קשיים חדשים שאינם בכתובים אלא במדרש. כיצד יבין ילד את הביטוי "הקב"ה כתב את התורה באש שחורה על גבי אש לבנה?" ובכלל, רעיון כתיבת התורה לפני בריאת העולם הוא קשה לתפישו. גם הקשר שחזו"ל רואים בין בריאת העולם לקיום המצוות מה מקומו כאן? הילד הקטן אינו מודע לסיכה ומסובב, למעשה ולמטרה מראש. אלו דברים שבהגות למבוגרים, ומקומם ודאי לא יכיום בתוך סיפור הבריאה שהוא קשה בלאו הכי. הרצון לחנך את השומעים בכל מחיר מכאי את העורך לשלב מדרש זה, בלי שיקול דעת נכון.

העורך משלב הרבה עניינים ומדרשים המובאים כרש"י לא כפירוש לכתוב, אלא כעיקר הסיפור. ביום הראשון כאים מיד דברי רש"י: "וכיצד בראו? — לא בידי ברא ה' את העולם, אלא בפיו..." (רש"י א, כ"ו). והוא ממשיך: "ביום הראשון ברא ה' את העולם כולו, ובשאר הימים חיקו ה' כל בריאה ושם אותה במקומה" (ע"פ רש"י א, י"ד). ועוד: "לאחר שנפרדו האור והחושך ראה הקב"ה שהאור הינו טוב מדי לרשעים, ואמר: את האור הטוב הזה אגנוז לצדיקים לעתיד לבוא..." (ע"פ רש"י א, ד').

כיצד יבינו הילדים הקטנים את גניזת האור? ומה פירוש המושג "לעתיד לבוא"? דברי המדרש לא נאמרו לילדים קטנים והם עמוקים ביותר, וכאן מערכב העורך דברי פשט עם פירוש רש"י, כחושבו שכך יובנו הדברים ביתר קלות. ולא כך הוא!

הבאת מושגים קשים שילדים קטנים טרם למדו, כולטת במדרשים המובאים ביום השני. במסכת חולין מובא המדרש על תלונת המים התחתונים שקופחו והתלוננו לפני הקב"ה. נראה את התשובה שמשיב להם ה': "אל תבכו! משום שבגלל היותכם רחוקים ממני תוכו לשני דברים: שבשעה שישאל יקיימו מצוות ניסוך המים בסוכות, יקחו מכם ולא מן המים העליונים. ולא זו בלבד, אלא שאתם — המים התחתונים — תאמרו שירה לפני קודם שיאמרו העליונים..."

מה יודעים הילדים הקטנים על "ניסוך המים"? וכיצד אומרים המים "שירה"? וכי הילד הקטן מכיר את "פרק שירה" שבסידור? עירוב המדרשים הללו מבלבל, מסרב את המסופר, גורם לסטיות במהלך סיפור הבריאה ומכניס עניינים הרחוקים מהבנתם של הילדים!

בריאת האדם ביום השישי משלב המספר את המדרש ממסכת סנהדרין לח, על טענותיהם של המלאכים נגד בריאת האדם. מה מוסיף מדרש זה כאן לילדים? האם הוא בא ללמד שגם בשמים קיימים יכוחים עם ה'?! ההמשך הוא על פי רש"י: בריאת האדם כמו ידיו של הקב"ה (רש"י א, כ"ז), וקישור למסופר בפרק ב', על תפילת האדם בנן עזן וירידת הגשם בוכותו (רש"י ב, ה). סיום הסיפור כולו על פי פרק ב', ביצירת האשה. כל זה בלשון יומיומית בלי פסוקי התורה: "כשקם האדם משנתו העמוקה וראה לפניו את האשה..." וכו'.

על הכיוון החינוכי המגמתי שעל פיו בנוי הספר, מצביע העיבוד של היום השביעי. "ביום השביעי שבת ה' ממלאכתו ונח. ואף אנו בני-ישראל נחים בשבת,"¹³ ובשעה שמקיימים אנו

13. על-פי ספר החינוך. הכוכביות בגוף הטקסט מפותות למראי מקום בסוף הספר.

את השבת כהלכתה ואיננו עובדים בה ככשאר ימות השבוע, מוכיחים אנו את אמונתנו בה'... אמרו חז"ל¹⁴ שאם יקיימו כל ישראל את כל ההלכות הקשורות בשבת במשך שתי שבתות, מובטח לנו כי מיד יבוא משיח צדקנו".

ועתה בא קטע שבו מוסר השכל ישיר: "ואת השבת הקדושה עלינו לכבד מאד, כלומר: ללבוש לכבודה מלבושים נאים... לאכול מעדנים... ולנוח בשבת" וכו'. "אם כן רואים אנו כמה גדול הוא כוח השבת, ולכן צריכים אנו לכבדה ולשמרה כדת".

המגמתיות החינוכית-דידאקטית ומוסר ההשכל הישיר אופייניים לספרות "החרדית" הנכתבת כיום לילדים בכתבה החרדית.¹⁵ ספר לימוד זה הוא אחד מרבים ברוח זו. מסתבר, שאין כאן שיקול דעת פסיכולוגי ואין הבנה לתפישת הילד. מוקדם ומאוחר משמשים בערבוביה, פשט ודרש באים כאחד בין אם קיים בהם קושי או מושג קשה לילד ובין אם הדברים נהירים לו, ופסוק כצורתו אין הילד לומד, אלא אם כן ילמד מן החומש עצמו.

פרק ג: יצירות ספרותיות לילדים בנושאי הבריאה

בפרקים הקודמים הבאנו לדיון ספרי לימוד שונים, מהם שקיצרו את סיפורי התורה למען הילדים ומהם שעיבדו את הכתובים לשפה שונה, "קלה" לתפישת הילד ומובנת לו יותר. הראינו גם את העיבודים המשלבים מדרשים ופירושים שונים. סיפורי הבריאה, שהם החלק הקשה בסיפורי התורה, המחישו את הנסיונות לעקוף את הקושי (לפעמים!) ולהמחיש את הכתובים לילד הצעיר.

בפרק זה נעסוק ביצירות ספרותיות שנכתבו במיוחד לילדים לא כספרי לימוד אלא כספרות לקריאה ולהנאה, בין בפרוזה ובין בשירה. אף כאן נתרכזו במיוחד בנושאים הקשורים לבריאה, ובהמשך נדון ביצירות לילדים על נוח והמבול.

1. בריאת העולם — בשני ספרי ילדים

הצורך לקרב את הילדים לסיפורי הבריאה ולסבר את אונם בהבנת המושגים הכתובים בתורה, הביא ליצירת ספרות לילדים שאיננה בגדר ספר לימוד. בתקופה האחרונה, עם התפתחות הדפוס וההדפסה הצבעונית, גוייסו למטרה זו גם ציורים צבעוניים המלווים את הטקסטים ומנסים להמחיש לילדים את הכתוב.

ספר אחד הוא ספרה של דבורה עומר, 'בריאת העולם',¹⁶ שיצא בשתי מהדורות, ואורך בידי ציירים שונים.¹⁷ בספר זה מוצגת תפישה חילונית מוסורית.

14. מסכת שבת, ק"ח.

15. ראה: חובב, לאה. "ספרות ילדים חרדית — ריאליסטית או דידאקטית", ספרות ילדים ונוער, חוברת מס' 79, אביב תשנ"ד.

16. עומר, דבורה. בריאת העולם, הוצאת לוי-אפשטיין-מודן (ח.ש.ד. בערך כ-1977?). ציירה: רות צרפתי.

17. מהדורה שנייה של אותו טקסט יצאה ב-1982, הוצאת מודן. צייר: אהרן שבו (בצבעים).

דבורה עומר מספרת לילדים את מעשה בראשית לכאורה בצמוד לכתוב בתורה. ככל יום מששת הימים מודגש מעשה הבריאה המרכזי, כפי שכתוב בתורה. אולם, התפישה החילונית של המחברת, והרצון לקרב ולהמחיש לילדים את הרחוק מהם, הניבו סיטואציות בשמים הלקוחות מעולם הילדים.

המלאכים, עוזריו של אלוקים, כמוהם כילדים קטנים והאלוקים נוהג בהם כגננת, כביכול! קיימת האנשה של האובייקטים: החושך מקנא באור ורוצה לדחוק את רגליו, והאור "האדיב והשקט" "משתדל לשמור על נימוסיו הטובים". הירח "המקופח" מקנא בשמש (גם לפי המדרש). השמש טוענת נגד הרעש שמעוררים בעלי-החיים בעולם והמלאכים "נופלים מן הרגלים" מרוב עבודה...

אולם עיקר הסילוף של דברי הכתוב מצוי בין השיטין. בניגוד לנאמר בתורה שהקב"ה ברא את העולם במאמר, ובראו יחיד, ואין שתי רשויות, מצוירת בספר של דבורה עומר סיטואציה שונה: "כינס אלוקים סביבו את כל מלאכיו, ובראשם — גבריאל רב-המלאכים; מיכאל — סגנו; פֶּלְאֵל, המלאך החרוץ מכולם; שְׁאֵלָאֵל הסקרן, השואל תמיד למה, איך וכמה? המלאך רְטָנָאֵל, שלעולם אינו מרוצה, ועוד מלאכים רבים".

נתינת שמות למלאכים על פי הפונקציה של פעולותיהם עושה אותם קרובים להבנת הילד. הפקיד המלאכים הללו לבצע את פעולות הבריאה שמצווה אותם ה'. וכאן טמון השוני. יש מתווכים לעשייה בין המאמר והביצוע, שלא לפי הכתוב. המלאכים עצמם מתנהגים כילדים: "איך אפשר לעבוד בחושך כזה?" רטן המלאך רטנאל... "ההתבייש לך! נוף בו מיכאל", "מה נעשה מחר? לא יכול שאלאל לכבוש סקרנותו". "סבלנות, שאלאל! ועכשיו לילה טוב לכם, מלאכי!". ותיאור מואנש של המלאכים הישנים: "שכבו המלאכים על מזרני העננים שלהם, התכסו בשמיכות-ערפל ועד מהרה שקעו בתרדמה עמוקה".

תיאורים אלה הם ילדותיים-מתיילדים, והופכים את כל צבא המרום ליצורים הדומים לילדים הקטנים עצמם, וקרובים להם בתחושתיהם וכדיבוריהם. אין הבדל בין מעלה ומטה.

אדגים כיצד מסבירה דבורה עומר את יצירת האור, למשל. "דבר ראשון נדליק לנו אור", אמר אלוקים. עצם השימוש בלשון הדיבור המודרני, "נדליק אור", במקום "יהי אור", בא לסבר את האוזן אך הוא צורם. וגם האור מואנש: הקב"ה "שלחם (את המלאכים) אל ענן רם ונישא אשר ברקיע השביעי, שם סגור ומסוגר בשלשלאות עבות, נעול במאה מנעולי חושך, שכן לו האור. לפתוח! פקר פעלאל וקרע את השלשלת העליונה. מיד עשו המלאכים כמוהו: שברו את השלשלאות, פתחו את כל המנעולים והסירו את צעיפי החושך השחורים". רק לאחר מכן "נשמע קולו של אלוקים, 'יהי אור!'".

כתיאור זה יש המחשה וקונקרטיזציה של מושגים, תוך שימוש באנכרוניזמים רבים לצורך המחשה לילד: שלשלאות, מנעולים, צעיפים. הביטוי צעיפי חושך הוא מטאפורי. כך מפרשת דבורה עומר את בריאת האור, ומתארת את חלקם הפעיל של המלאכים.

פעילות המלאכים והסבר למושגים מאפיינים את כל הספר. למשל ביום השני: "יש להבדיל בין המים למעלה ובין המים למטה, ציווה אלוקים". "מהרו המלאכים למלא את הפקודה, כשבראשם פעלאל החרוץ... מתחו את יריעת הרקיע, בד דקיק ותכול, אך חזק מאד, המפריד

ומבדיל בין המים אשר בשמים לבין המים שמתחת, 'אל תשכחו להכין את הארובות ברקיע', אמר אלוקים למלאכים הטורודים, 'דרכן ירד הגשם'".

דומני שדוגמאות אלה ממחישות את דרכה של דבורה עומר בסיפור הבריאה, סיפור המשקף הווי אנושי, מעין מנהל עבודה ופועלים המוציאים לפועל את פקודותיו! ציור זה של בריאת העולם, המצמצם את המרחק בין עולם האדם ועולמות עליונים, הבורא ומלאכי עליון, הוא ציור חילוני לחלוטין, המגמד את פלאי הבריאה ונסתרות דרכי האל. לא קירוב מושגים יש כאן אלא חילונם! לא דמיון הילד בא לידי ביטוי בסיפור, אלא דמיונה של המספרת המבוגרת המחקה את עולם הילד ומעבירה אותו למסופר בתורה.

הספר השני הוא 'ששת ימי הבריאה' של נורית יובל.¹⁸ ספר זה שונה מקודמו בה תפישת הנושא והן בעיצוב הספרותי של מעשה הבריאה. ככל הספר לא נוכר שם אלוקים, ולא נאמר מי ברא את הכל. הספר כולו כתוב בחרוזים. יש בו חרוזים קצרים המוטרפים את עיקר החידוש שבכל יום, ולאחר מכן שירים, לכל נושא מהבריאה שיר קצר, שבו מציגה המחברת את הנושא ומגדירה אותו, כגון: תוהו ובוהו, חושך, אור, רקיע, ים, עשב, עצים, ירח, שמש, דגים, עופות, חיות ואדם, והשיר האחרון — "שבת".

בגב הספר עומדת המחברת על בעיית נושא הבריאה אצל ילדים: "העולם הגדול נברא בשישה ימים, וכל שנות חיינו אינן מספיקות כדי לרדת לחקרו. הילד משנן את סיפורי הבריאה ואיננו מבין: מהו התוהו ובוהו? מה זה אור? איך אפשר להכיל בדמיון את כל המים שבעולם ולהקיף את כל הצמחיה?"

תשובות לשאלות אלו היא נותנת בשירים שבספר, "המגישים חוויה של פגישה אישית עם עץ אחד, גבעול דשא בודד", וכן בציוויה, וכל זאת "בעיניו של ילד, לפי סדר ימי הבריאה". נעיין בכמה שירים ונעמוד על אופן ההסבר למושג הנדון.

"חושך" (עמ' 6). "החושך הוא / צורות שחורות / מתנועעות / ולא ברורות / והן באות / והן חוזרות / תועות, פרוצות / ומוזרות / קשה לראות / סוף ותחילה / אפשר לטעות / באפלה".

בשיר "חושך" מנסה נורית יובל לתת הגדרה ותיאור בחרוזים לחושך. חוזר ונשנה הֶרְדוּ OT, אחת-עשרה פעמים בתוך שתיים-עשרה שורות קצרות. זה חרוז דקדוקי במרכיב האיברים, ריבוי בלשון נקבה המסתיים ב"אות". התוכן מדגיש את אי הוודאות ואי הבהירות שיוצר החושך. השיר נדפס על רקע שחור באותיות לבנות, ובכך מומחש החושך גם באופן ויזואלי.

נראה לי שההגדרה סובייקטיבית למדי: "החושך הוא צורות שחורות". וכי כל אחד מאתנו רואה תמונות כאלה בחושך? וזכותה של המחברת לתת את ההגדרה שלה, אך האם הגדרה זו תעזור לילד להבין את המושג? אולי.

בשיר "אור" (עמ' 7) מוגדר האור בדרך מטאפורית שאיננה מוכנת לילד הקטן: "אור זורח — / הצלחה, / לב שמח, / הבטחה, / אור — הוא שפע / הפתעות / של צבעים / ודוגמאות, / אור — עיני / בשורה טובה / אור הוא קרן / של תקווה!"

18. יובל, נורית. ששת ימי הבריאה, הוצאת שוקן לילדים, 1983. חרוזה וציוויה: נורית יובל, 30 עמ'.

האור בשיר זה מסמל את השמחה והתקווה הנובעות מגורמים שונים. אין כאן תיאור חיצוני, אלא סמלים ומשמעויות. זוהי הבעה לגיל מבוגר. בשני השירים, "אור" ו"חושך", אין כל שייכות לבריאת העולם. רק בעמוד שלאחר מכן בא סיכום קצר: "שמים וארץ בראשית ברא / וחושך הוא ליל, והאור — יום נקרא, / ומלאכת היום הראשון נגמרה". מי ברא? לא כתוב!

ביום הרביעי, למשל, בשירים על הירח והשמש, מכנה אותם המחברת "מלכים", "מלך ירח" ו"מלך שמש". "מלך ירח / הוא מלך חיוור / בחושך זורח / בחושך זוהר." // בהמשך מודגשת התפישה האנימיסטית של הילד המייחס תודעה לגרמי השמים: "שומר הירח / כשאנו נמים / המלך שומע / איך אנו נושמים" // אם ילד הוא הדובר, הצגה זו של הירח סבירה, אך אין בזה לימוד ריאליסטי של האובייקט.

ביום השישי יש שיר על החיות ועל האדם. בשיר "האדם" מנסה המחברת להשוותו לשאר החיות מתוך ניגוד: "אין לו קרניים / ואין לו פרווה / אין לו כנפיים / ואין לו נוצות...". וההמשך מתאר סוגים שונים של אנשים לפי דרגת תרבותם: "יש אדם מן השוק... ואדם מן היישוב... ואדם המעלה / הוא נכבד ואציל... גם פוחז וריקא / הוא 'הפרא אדם'!". הגדרות כאלה הם של המבוגר, ואינן מתייחסות לאדם הראשון אלא לכני אדם בדרך כלל. סיום הספר הוא בשיר "שבת". בשיר זה מעלה המחברת תפישה מעניינת: כל הבריאה ממשכה לפעול, כי החיים נמשכים, רק האדם שובת: "ושבת הריהו יום / בו נהר ממשך לזרום / ואריה ממשך לנהום / והאור ממשך לזרוח...". וכך: "רק אדם, אך הוא זכה / ביום חסד וברכה / יום אחד של מנוחה / בו ישבת כל מלאכה / ובשלווה והנאה / יתענג על הבריאה!".

ספר זה יכול לשמש טקסט ספרותי למטרות שונות. על בריאת העולם אין הוא מוסיף ואינו מפרש לילד. בחוגים דתיים ספר זה פסול מפני שאינו מזכיר כלל את בורא העולם. כביכול, נברא העולם מעצמו! זוהי תפישה חילונית מובהקת. הביטוי לכך בולט בשיר הפתיחה, "תוהו ובוהו" (עמ' 4): לפני שהשליטו / סדרים בעולם / וטרם החליטו / מה דמות לכולם, / לפני שחברו / לדברים את צלם...". וכך, דיבור זה כלשון רבים גוף שלישי, הרומו ל"רבים" מסויימים, אינו מקובל על אנשים מסורתיים ואינו תואם את הכתוב בתורה. בגישה דומה נתקלנו למעלה בספרו של מרדכי סגל, "סיפורים מן המקרא".

2. סיפורי נוח והמבול לילדים¹⁹

נושא נלווה למעשה הבריאה, שזמנו בימים רחוקים מאוד, הוא מעשה המבול ובניית התיבה על ידי נוח. בספרות הילדים מצויות כמה וכמה יצירות המביאות לילדים את הסיפור הדרמטי הזה. סיפור המבול בתורה כתוב בצורה מרתקת, אך הקורא נשאר עם שאלות ותמיהות: מה היו חטאיהם של אנשי דור המבול? כיצד הצליח נוח להכניס לתיבה את כל בעלי

19. ראה לעיל, פרק ב' סעיף 2, על עיבוד סיפור התורה על המבול ב"סיפורים מן המקרא".

החיים וזוגות-זוגות, או שבעה שבעה מכל הטהורים? כיצד הצליח להאכיל ולטפל בכולם? נוסף לכך מטיל הסיפור פחד וחרדה במיוחד על ילדים קטנים.

אביא לדוגמה שני ספרים לילדים שבהם נכתב סיפור נוח והמבול בחרוזים, מתוך גישה קלילה ואפילו הומוריסטית.

ספר אחד הוא 'נוח, המבול ותיבת החיות', שחיבר מייקל פלנדרס²⁰ באנגלית. תוכנו של הספר אינו נוגד את המקור. נזכר חטאם של בני דור המבול ("רק חטאים ושחיתות יש בו / רק הַחֶמְסָה בו שורר"), ובעקבותיו העונש ("את מין האנוש הבה נשטוף-נא / ופני האדמה נטהר"). הציווי לנוח לבנות תיבה הוא לפי הכתוב, כולל מידותיה של התיבה. לעגם של בני הדור הוא לפי המדרש, אלא שכאן הם מכונים "אנשי העיר תל-רשע". המזון המובא אל התיבה מומחש הן בחרוזים והן בצירורים (ערמה של לחמניות ו"גברת נוח" עומדת ליד התנור ואופה...), וכמובן בצורה אנכרוניסטית. שורת החיות וזוגות וזוגות מומחשת אף היא בצירור ובטקסט: "זוג מכל יצור — על פי הצו".

המחבר מפרט את שלבי הטביעה של הרשעים, הלועגים בתחילה לגשם, מנסים להחליץ מן המים ולבסוף טובעים, פירוט שאינו מצוי בתורה: "לי מגיעים המים / כמעט עד המתניים; / ועל גגות ועל עצים / האנשים חיש מטפסים / ... עד הצואר במים / אני — פלם! פלם! פלם!". תיאור זה נשמע קליל, אך בעיקרו אין הוא מעלים את הטרואי אלא מרככו באמצעות המשקל הַיְמָבִי והחריוה.

בתוך התיבה מתאר המחבר את השאון הרב, שאון "הגשם הנתך בסיפון העליון", מבחוקן, ושאון החיות "בגעותם רעבים למזון" כפנים. עם שוך הגשם, "כי נסכרו ארובות השמים / ומעיינות תהום רבה", צמוד המחבר לכתוב בתורה. התיבה נחה על הר אררט, "עורב רע מזג / נשלח קצת לסייר", ואחר נשלחת היונה, ככתוב. היציאה מן התיבה אף היא, ככתוב, בדבר אלוקים אל נוח: "צא מן התיבה...". הבטחת ה' לא להביא עליהם את מי המבול, אות הברית והקשת בענן, מסיימים את הסיפור. תמונת הקשת בצבעיה השונים מופיעה בצירור ובחרוזים כאחד.

ספר זה הוא דוגמא לחרזית דברי התורה כדי להמחיש ולקרב לילדים את הסיפור הקדמון. התמונות הצבעוניות ממחישות אף הן את הנאמר. משפחתו של נוח מוצגת ככל משפחה "מודרנית": "תרשה לי, אבא נוח, / החוצה להביט. / בסדר, אמא קודם... / — נו, אמא, מה ראית?" סגנון זה הוא יומיומי וחילוני. מאידך, שזורים בסיפור כמה ביטויים מן התורה.

שונה הוא הספר האחר, 'נוח', שכתב יורם טהרלב²¹. ספר זה הוא חילוני מובהק, ורחוק מהשקפת התורה. אין שום זכר לחטאי דור המבול ולמבול הבא כעונש. נוח מוצג כאדם פשוט, נגר במקצועו, איש עליו ובעל תושיה: "זהו איש קטן ונוח / והשם שלו הוא נח. / יש לו פֶחַ, יש לו מֶחַ / ויודע הוא לשמוח". הספר מלא אנכרוניזמים,

20. פלנדרס, מייקל. נח, המבול ותיבת החיות, נוסח עברי: אברהם יבין. צייר: הרולד קינג, עם עובד תשל"ו. הספר נדפס באנגלית ב-1972.

21. טהרלב, יורם. נח, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1983. צייר: דני קרמן.

כביכול קרה כל המעשה בימינו אנו: "נוח הוא נגר ותיק, / הוא עובד בעץ ודיקט. / ובונה הוא הריטים / עם משור ועם פטיש". אשתו מכינה "סנרביצ'ים ובתוכם ביצה קשה" ותרופתו — "לשעלת, לנזלת, לשפעת ואנגינה".

אין שום ציווי אלוקי בספר; לא על בניית התיבה, שהיא רעיון בלעדי של נוח, לא על הבאים אל התיבה, ולא על היציאה מן התיבה. העורב אינו נזכר כלל, והיונה יוצאת פעם אחת בלבד ומביאה עלי זית. אין זכר לקשת בענן כאות ברית והבטחה שלא יהיה שוב מבול. לא ברור לקורא מדוע טבעו כולם: "אט לאט כל העולם, / בתוך המים נעלם / לם... לם... לם...". גישה חילונית כזו מצאנו ב"סיפורים מן המקרא" בעיבוד סגל, לעיל.

הספר כתוב מתוך שמחה במין חוסר אכפתיות, כי נוח הוא גם "קצת זמר. / וכשהוא עובד הוא שר, / שיר פשוט שאין לו שם: / יָבֵה קָבָה קָבָה קָם. / בעזרת השם!". שיר זה, המזכיר פזמון חסידי, מלווה כפזמון את כל הספר. גם כאשר "מעשי ידי טובעים בים", נוח אומר שירה!

כדי לקרב את הסיפור לילדים מחקה המחבר את לשונם ומכניס את הווי הילדים לתוך התיבה: "שם רחם ויפת משחקים להם יחדו, / מתגלצ'ים על הגירפה... / משחקים עם הקופים / בקלס וג'ולות וקלפים". כמה רחוקים הדברים המוצגים כאן מן הכתוב בתורה ובמדרש, מן הטיפול בחיות ואף מגילם של הבנים שבאו עם נשותיהם. ההומור אינו מצדיק את הסילופים הרבים! מה מוסיף סיפור זה לילדים? לשם מה נכתב? גם לשיטתו של טהרלב היה עליו למצוא איזו הצדקה למאורעות, הגיון פנימי של שחר ועונש שיתקבל על לב הילדים, ואילו הספר לוקה בחסר.

אציין ספר נוסף, שונה לחלוטין משני הספרים הנ"ל, *נוח ודור המבול* שחיבר הרב ד' משה.²² בשער מוצג תוכנו: "סיפורי נוח ודור המבול, ועשרה דורות מנוח ועד אברהם, מלוקטים מהתנ"ך וממדרשי חז"ל". ואמנם, המחבר כתב באריכות יתר, וכלל מדרשים רבים, מהם על עזא ועזאל המלאכים שחטאו ונענשו. דמיונו של המחבר אף הוא משולב בסיפורים, שהנמענים שלהם הם ילדים חרדיים. הקורא הצעיר לא יוכל להבחין כלל מה הוא מדרש, מה כתוב בתנ"ך ומה הוסיף המחבר מדמיונו וכדה מליכו. סיפור נוח ודור המבול משתרע על פני חמישים עמודים, ובהם גם תיאורי טבע וביטוי רגשות. לא אאריך יותר, רק אוסיף ואומר שהספר "תורה לתשב"ר" שנוצר לעיל, כתוב באותה שיטה כמו ספר זה, עירוב של תורה ומדרשים. אולם שם לפחות צוין בכוכבית בכל מקום שמוצא מדרש, ואילו כאן הכל מעורבב! המטרה החינוכית-דידאקטית היא שמכתיבה את הנוסח שבספר, והתוצאה אופיינית לספרות הילדים החרדית.

3. יצירות לילדים על בריאת היקום — בלי קשר לכתוב בתורה

את האדם העסיקו שאלות שונות הקשורות בבריאת היצורים השונים. בעלי-חיים בעלי תכונות מיוחדות או מראה יוצא דופן עוררו תמיהות, שנתבקשו עליהן תשובות. על כן

22. ד. משה. נח ודור המבול, עולם הספר התורני, ירושלים, תשמ"ב, 196 עמ' (מאוויר, בלי שם המאיר).

רבים הסיפורים האטיולוגיים הבאים להסביר בדרך דמיונית את הסיבותיות להתהוות יצור זה או אחר.²³ לא תמיד תולה המספר את הסיבה בבוא העולם וכימי בראשית פעמים קשור הסיפור לדמות היסטורית מפורסמת, כגון סיפורו של ביאליק, "מי ענד לדוכיפת ציצת נוצה".²⁴ הקושר את מראה ראשה של הדוכיפת בשלמה המלך.

אביא לדוגמה שתי יצירות לילדים, הקושרות תכונות ומראה של בעלי-חיים לבורא ולבריאה. הסיפור, "הזיקית לא ידעה להחליט" של אבנר גלילי,²⁵ הוא סיפור אטיולוגי, הבא לתת סיבה לצבעיה השונים של הזיקית:

כשאלוקים ברא את הצבעים / ואת הדוגמות / הגיעו החיות כולן את המבחור לראות / כולן קיבלו בגדים יפים כולן לפי התור / רק הזיקית כלל לא ידעה: במה, במה לבחור? / האם אלבש שמלת זהב עם ירק גבעולים / כטיולי ביום בהיר בשדות השבלים? / אולי מעלעלי פָּרָג, אגוז לי חליפה של חג? / או שמא באגם אצלול עם בגדים כחול כחול? / וכשאבוא להתארך, אלבש חלוק של גן פורח. / אך כה יפה החמנית! במה אבחר? מה להחליט? / הלכה הזיקית וקנתה בחנות בגד מתאים לכל הודמנות / ומאו בארון בגדים לה המון / ושָׁמְתָה הזיקית שידעה להחליט.

הספר מלווה באיורים צבעוניים. בכל עמוד כיתוב של שורה, וציור הממחיש את הצבעים. הזיקית בסיפור זה מייצגת את הילד הקטן שמרוב שפע תמונות ואפשרויות אינו יודע במה לבחור. סיפור דמיוני זה, אינו מתכוון לתת תשובה מדעית לחילופי גוניה של הזיקית. לכן, אין להביאו לילדים שאינם מבחינים בין מציאות ודמיון. עצם השימוש של המחבר במושג "בגדים" לכל חיה, רומז לילד על יסוד ה"כאילו" שבסיפור. תפירת "חליפה של חג", "קנית בגד כחנות", "ארון בגדים", אלה ביטויים מודרניים המאנישים את הזיקית ומפיקעים את המסופר מימי בראשית. אין כאן סילוף המציאות או "כפירה", אלא שעשוע ודמיון שבו הזיקית המואנשת נוהגת כמונו, בני אנוש, וממלאה את ארונה בבגדים רבים לכל עת. האמת הפנימית שבסיפור היא בחילופי צבעיה "בגדיה" של הזיקית, תופעה מוזרה וייחודית, והיא מסקרנת את הקורא הצעיר.

לעומת ספרו הקליל של אבנר גלילי על הזיקית, שירו של ע' הלל, "פְּכִיָה לדורות",²⁶ הוא שיר שיש בו התרסה כלפי שמים בצורה בולטת וישירה! המחבר שם את השקפת עולמו בפי עוף יוצא דופן, הַמְרָאָבּוּ, מאניש אותו ויוצא נגד הבורא שיצר אותו כפי שהוא:

23. רון, צילה. "עיון ספרותי ודידקטי בסיפור האטיולוגי", הוראת שירה וסיפור אגדה, הוצ' זק, תשל"ח, עמ' 219 ואילך.

24. ביאליק, ח.ג. "מי ענד לדוכיפת ציצת נוצה", ויהי היום, דביר, תש"ט, עמ' עו-פא.

25. גלילי, אבנר. הזיקית לא ידעה להחליט, הוצאת שוקן, תשמ"ג. חרוזה: אבֵּה.

26. הלל, ע'. "ככיה לדורות", מזכר ועד פיל, הקיבוץ המאוחד/כתר, 1977.

בְּכִיָּה לְדוֹרוֹת

מֵה נִפְלְאִים

מַעֲשֵׂיךָ אֱלֹהִים

וְמָה רַבִּי!

סִתְּמַל עָלַי:

— אֵיךְ נִרְאָה מְרַאבוּ!

אֲלֵלֵי, אֲלֵלֵי,

כָּל כֶּף מְכוּעֵר, בּוֹשָׁה לְהִבִּיט בִּי,

קָרַחַת קְזָאת,

הִטָּם קְזָה,

תּוֹדָה שְׁנִקְשַׁלְתָּ, חֲבִיבִי!

בְּרַחֲמֵי הַרְיָם, יַעֲרוֹת וּמִישׁוּרִים,

יָמִים וְאֵיִם

אֲכַלְסָּת;

חַיּוֹת וְחַרְגוּלִים, צַבִּים וְצַפְרִים

וּפְלִילִים גְּדוּלִים, וְנֶאֱרִיּוֹת וְנֶאֱשָׂרִים

אֲבָל אֹתִי, אֱלֹהִים, פִּסְסַפְסָּת!

הקורא שיר זה נזכר בפרק ק"ד בתהלים, "כרכי נפשי", ובמיוחד בפסוק כ"ד: "מה רבו מעשיך ה' כולם בחוכמה עשית, מלאה הארץ קנייך". הרמזיה שבשיר לפסוק זה באה לשם הנגדה. בתחילת השיר נרמזה לקורא שהמשורר מתכוון לשבח את הבורא. אולם בסוף הבית השני מתהפכת הקערה על פיה, והפתיחה הופכת לאמירה אירונית. המשחק הלשוני היוצר כמעט הומונימים, "מה רבו" — "מְרַאבוּ", יוצר ניגוד פנימי בתוך הצליל הדומה. מניינם המפורט של הברואים, הן אובייקטים ביקום והן בעלי-חיים, בא גם הוא להדגיש את הניגוד בין היצור הדובר בשיר לבין כל השאר. הניגוד מודגש כבר בשורה הראשונה, המשבחת את מעשי הבורא: "מה נפלאים", לעומת התיאור בכית האחרון: "כל כך מכוער... קרחת כזאת, חוטם כזה". תיאור זה בא לקעקע את פלא הבריאה.

סגנונו של ע' הלל הוא ישיר ובוטה, יש בו עגה וחיכוי לסגנון הדיבור ברחוב: "פספסת", "סיתכל עלי", "תודה שנכשלת, חביבתי". כך מדברים ברחוב החילוני, ובוודאי שאין בסגנון זה שום כבוד ודרך ארץ כלפי הנמען. כביכול, לא אל הבורא מדבר הדובר בשיר אלא לחבר שווה ערך.

במישור הפנימי של השיר ניתן להבינו כהצגת הבריאה על החיוב והשלילי שבה. לא הכל נברא יפה, לפי המשורר, ויש מי שסובל מצורתו החיצונית, תוך שהוא שולח אצבע מאשימה לבורא העולם. גם שם השיר "ככיה לדורות", שמשמעותו המטאפורית פגם שאין לו תקנה עולמית, מבטא את הבעיה, ובשיר, ממחיש המשורר את הבכיה של המראבו במלים: "אללי, אללי". כשיר ילדים יש ב"מראבו" ייצוג של הילד שאינו שבע רצון ממראהו החיצוני. אולם כל המבנה "המתהפך" של השיר, התחכום האירוני וההפתעה שבסופו, הולמים יותר את המבוגר המתדיים כלפי שמיא.

השיר האחרון שנביא הוא שיר מודרני, שבו מדמיין הדובר את תהליך כריאת העולם ביום השלישי והמשך התופעות לאחר מכן. במיוחד רומז השיר לפסוק ט' בפרק א' בכראשית: "יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה".

השיר הוא "הזמן זוכר", שכתבה עדולה²⁷

אֲנִי זוֹכֵר אֵיךְ כָּל הַיְבֻשׁוֹת הָיוּ פָּעַם — אַחַת.
וְכִּי אַחַר כֵּן הָיוּ הַתְּרַחֲקוּ לְאֵט... לְאֵט... לְאֵט.

הַיָּם שָׁמַח בְּשִׂמְחָה קְרָה, הַיָּם מְחַא כְּפִים;
עֲקָשׁוּ בְּכָר לֹא יִהְיֶה לְכָר בְּפִים!

אֲנִי זוֹכֵר אֵיךְ שֶׁהַיָּם הִפֵּךְ כָּל סוּף — לְחוּף
וּבְמִקְדָּמוֹת מְסִימִים הוֹסִיף לְדַחֵף.

וּקְשָׁהכֵל הָיָה יָפָה לְהִתְפָּאֵר —
בְּקַע מִתּוֹךְ הַיָּם עוֹד הָרַ בּוֹעֵר!!

"הַאֲדָמָה בְּכָר מְגִזְיָמָה" — הַיָּם חָשַׁב
וְהוּא אָסַף אֶת כָּל גְּלִיוֹ לְהִתְקַפֵּה!
אֲבָל

גְּלָה

שְׁהֵאוֹיב

קָפָא;

כֵּן, כֵּן אֲנִי זוֹכֵר, עָלוּ מִתּוֹךְ הַיָּם
— אֵי הַזָּהִב שֶׁשָּׁכַחְתִּי מֵה שָׁמַם.

עיקר השיר עוסק בים עצמו ובאיים שבקעו מתוכו כתוצאה מגעש האדמה. כביכול, לא נשלמה הבריאה, וקיימות התרחשויות המשנות את מקום היבשה והים. המציאות "המרעית" מעורבת כאן בדמיון ההולם את תפישתו של הילד האגוצנטרי, המאניש את האובייקטים, מייחס להם תודעה ומשליך עליהם את רגשותיו ועולמו הוא: הזמן "זוכר", הים "שמח", "חשב", "מחא כפיים".

המשוררת המחישה את יצירת האיים בים גם כמלות השיר וגם בצורתו הגראפית: קיים מאבק איתנים בטבע בין יבשה לים; בקע "עוד הר בוער!" והים יצא להתקפה עליו. חלוקת השורה בת ארבע המלים לארבע שורות מדורגות מכחינה טיפוגרפית, יוצרת "איים". יש בכך מיתון הקריאה, שבהא להמחיש את התהליך ההדרגתי של התגבשות הרי הגעש מחד גיסא, ומאידך גיסא — להפתיע את הקורא ולעוצרו לקראת הפואנטה: "האויב קפא". בדרך כלל יש במלים אלה משום תבוסה, ואילו כאן משמש הקיפאון ביטוי לנצחון האי על הים: ההר הבוער הפך ליבשה קפואה, וליים ולגליו היוצאים ל"התקפה" אין כל סיכוי לסלקם.

בסיום השיר יש רמזיה ברורה לשירו של ביאליק, "מעבר לים"²⁸, ובציטוט שתי

27. עדולה (סכינה מִסְגָּה). "הזמן זוכר", תמיד יש ילד שמביט למעלה, הקיבוץ המאוחד, 1987, עמ' 24.
28. ביאליק, ח.ג. "מעבר לים", שירים ופזמונות לילדים, דביר, עמ' כח.

שורות מתוכו: "שם איי זהוב / שכחתי מה שמם". סיום זה מנפץ את "הזכירה" העובדתית כביכול ורומז למימד הדמיון; שהרי אותם "איי זהב" ש"עלו מתוך הים", לא היו ולא נבראו אלא בדמיונם של ביאליק ושל הדובר בשיר זה. בשיר שלפנינו מתנהג הים כמו ילד קטן: הוא שמח כשנוצרו יבשות, הוא "מחא כפיים". תפישתו התמימה, ההומוריסטית, ההולמת את הילד, באה לידי ביטוי בפי הים ויוצרת אבסורד: הים "עכשו כבר לא יהיה לבד במים!" חששו של הילד להיות לבד במים מועבר לים ולסיטואציה של פירוד היבשות.

את ציווי הבורא "יקווי המים... אל מקום אחד", מתארת המשוררת כמאבק בין הים והיבשה: "אני זוכר איך שהים הפך כל סוף — לחוף / ובמקומות מסויימים הוסיף לדחוף". הים כמוהו כילד חסר רסן, המוסיף לדחוף גם בהגיעו לסוף.

הדמיון בשיר זה אינו שגרת. הדובר הצעיר נותן מבע לתפישתו את התהוות העולם, מתוך הסברים תמימים המעלים חיוך. הוא רומז להשערות מדעיות מודרניות מחד גיסא, ולשיר ילדים שנכתב שנים רבות קודם לכן, מאידך גיסא.

ה"אני" הדובר בשיר הוא למעשה "הזמן", שהוא מושג מופשט, ההופך בשיר לדמות מוחשית. דבר זה ניתן להבין על פי כותרת השיר: "הזמן זוכר". אלמלא הוסיפה המשוררת את הכותרת, היה הקורא סוכר, שהדובר החוזר שלוש פעמים על הביטוי "אני זוכר" הוא ילד, כי תפישתו ודרך סיפורו של הדובר הם של ילד. המשוררת מנעה בכך את ההגומה הבלתי הגיונית שבדמיון, שהרי גם ילד קטן המדמיין ומגזים, לא ירחיק לומר שהוא עד לדברים שאירעו בבריאת העולם.

יש לציין, שהשיר כולו החובק זמנים של עבר והווה, מביא את מעשה הבריאה כדבר שהתרחש כאילו מעצמו, ואין כאן כל התערבות של מאמר הבורא. אין זה עוד שיר הקשור לכתוב בתורה, אלא המשוררת השתמשה בכתוב לביטוי תפישתו ותפישת הילד.

סיכום

במאמר זה ראינו חתך מגוון של סיפורי הבריאה לילדים, אם כספרי לימוד ואם כספרי קריאה. ראינו כי משעה שחברה מקראה ללימוד ילדי ישראל, נזקק המחבר לסיפור הבריאה ("אבטליון", 1790). יותר מאוחר, עמדו המתנכים על הקשיים בהבאת הכתוב בשלמותו לילדים שאינם דוברים עברית, וחובר הספר "סיפורי המקרא לילדים" שהוא לקט וקיצור מתוך הכתובים (ביאליק, 1902). יחסם של ביאליק וחבריו הוא יחס של כבוד ודרך ארץ לסגנון המקראי, ועל כן אין הם מעבדים ומשנים את הכתובים.

לא כך הוא יחסם של המעבדים את סיפורי התורה לילדים. לאלה חשובה העברת תוכנם של הסיפורים, אם ברוח ישראל-סבא או ברוח מודרנית-חילונית. על כן אין הם נוהרים בלשון המקראית ובסגנון הכתוב, עוקרים את ו' ההיפוך ו"מקצצים בנטיעות". מהם לא ילמד הילד "גירסא דינקותא".

המעבדים את סיפורי התורה ומשליכים בהם דברי חז"ל ומדרשים, הם בדרך כלל בני החוגים החרדיים. כאן אין כל שיקול דעת פרגווגי ופסיכולוגי, ואין כל התחשבות בכור

קליטתם של הילדים הקטנים. מוקדם ומאוחר משמשים בערכוביה, והמטרה הדידאקטית הבאה לחנך בכל מחיר, מכתובה את העיבוד המעורבב.

הגרוע מכל הוא בגישה החילונית המובהקת, העוקרת את שם ה' מהכתובים. אלה באים בשם הפסיכולוגיה והתפישתו של הילד, שהנמקות אלו קיוות למעשי האדם אינן מוכנות לו, כביכול. כאן באה לידי ביטוי השקפתו האישית של המעבד, הכופה אותה על הילדים בהביאו לפנייהם את סיפורי התנ"ך כשהם מעובדים ו"משופצים" (סגל). כאשר ספר זה הוא בבחינת ספר לימוד, גרוע הדבר שבעתיים.

גם ביצירות הספרותיות לילדים, שאינן ספרי לימוד או עיבודים מן המקרא, מצויות גישות שונות. כאן לא מחייבים איש לקרוא או ללמוד מתוך יצירה מסויימת, והיוצר חופשי להציע את יצירתו. גם כאן מצאנו גישות חילוניות לכתובים (עומר, יובל, טהרלב), אם מתוך חיוך והומור ואם מתוך תיאור "מתילד" של מלאכי מרום העזורים, כביכול, לבורא בבריאת העולם. אין ביצירות אלה תשובה על הקשיים בהבנת סיפורי הבריאה, אלא ביטוי לדמיונם של היוצרים.

ריבוי האירוסים בספרים השונים מצביע אף הוא על חיפוש דרכים להסכר ולהמחשה של הכתוב לילדים. ביאליק וחבריו השתדלו לשלב תמונות אמנותיות משל גוסטב דוֹרָה ואירוסים מסבירים. יש אחרים שהמחישו דמויות ופרצופים של גיבורי המקרא וחסמו את דמיונם של הילדים. הגדילו לעשות ככיוון זה בספר "התנ"ך שלי בתמונות", ששם התמונות הן העיקר. לעיתים יצא שכרם של הילדים בהפסדם, כי לא תמיד דייקו המאיירים במחקר האובייקט המומחש, והוכנסו גם אנכרוניזמים (ראה נספח).

קשה להכריע מהי הדרך הרצויה בהוראת סיפורי הבריאה. נראה לי, שבגיל הרך יש לתת לקט תוך שילוב פסוק כצורתו. ואילו בבית-הספר, יש ללמד את המקור במלואו בצירוף פירושים. לא קיצור, ובוודאי לא עיבוד שהוא איבוד!

היחס לאיורים לספרי התנ"ך שנויים במחלוקת: יש שרואים באיורים אלה את התפקיד שאיור מיועד למלא, היינו, תוספת ביאור ופירוש לכתובים, או המחשה של מושגים ואובייקטים רחוקים ובלתי מוכרים. ויש שרואים בהם טעם לפגם, שכן מעצם היותם מוחשיים הם חדר-משמעיים ומצמצמים את הכתובים הרב-משמעיים.

באיור סיפורי התנ"ך בספרים המיועדים ללימוד ולעיון לילדים, קיים חשש נוסף. הילד הקטן תופש את המוחשי יותר מאשר את המופשט. הכתובים הם בכחינת מופשט, וכאשר בא בצידם איור ממחיש, מבינים הילדים את הכתוב רק על פי האיור הנלווה. אם האיור בא להמחיש כלים או בעלי-חיים, חייב האיור להיות מדויק ותואם את המציאות, אם של הכלי שבו השתמשו בימים הרחוקים שהכתוב מספר עליהם, ואם בעלי-חיים — לפי המחקר או כמות שהם מצויים כיום.

סילוף ועיוות יכולים להיגרם כשמציירים דמויות אנוש. כל ציור של דמות הוא ביטוי טובייקטיבי של המאייר. כך הוא רואה את הדמות שכתב, והאיור ממחיש את תפישת עולמו האמנותית — אישית של הצייר. כאשר הילד רואה איורים כאלה בתוך ספרי התנ"ך, הוא משוכנע שאכן זו היתה דמותם במציאות. ראייה זו מצמצמת את דמיונו, כובשת את מחשבתו וחוסמת כערו מלשער ולךמות תמונה שונה מזו שלנגד עיניו, תמונה היכולה להצטייר בדמיונו על פי הכתוב ופירושו. כח המראה המוחשי גדול, ובנקודה זו מותר להעלות ספק אם יש תועלת באזהרות כנגד ראיית התמונות כמראה האמיתי של אישי המקרא!

אביא לדוגמא איורים מתוך שני ספרים שזכרו במאמרי.

1. התנ"ך שלי בתמונות (בעריכת אריאל אופק, הוצאת רביבים).

תמונות אלה מתייחסות לבריאת האדם ביום השישי, פסוקים כו-כו שבפרק א: "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו... ויברא אלוקים את האדם בצלמו בצלם אלוקים ברא אותו, זכר ונקבה ברא אותם. - וכתוספת, על פי הכתוב בפסוק ז' שבפרק ב: "וייצר ה' אלוקים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה".

פסוקים אלה קשים מאוד, ורב בהם הנסתר על הנגלה. יש בהם מסודות הבריאה, שאיש לא עמד עליהם, והמסתורין המלונה בשגב ובפלא מותיר את האדם קטן ודל בפני פלא הבריאה וגדולת הבורא.

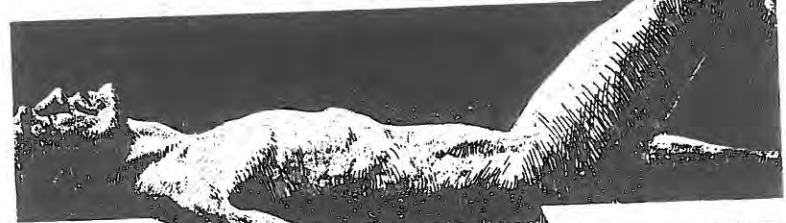
באה סדרת תמונות זו ו"ממחישה" כביכול את התהליך, מורידה אותו עד עפר, ו"מראה" לילדים כיצד נוצר האדם מן העפר, שלב אחרי שלב. כל השגב שבבריאה מנותץ ומחולל ונהפך לדבר פשוט לכאורה. גם איור מדויק של פניו של אדם הראשון מצמצם את דמיונו של הילד ותוחם תחום צר לדמותו הקדומה של הנברא.

ואם נתבונן היטב נראה, שהמלים "ויפח באפיו נשמת חיים" נותרו ללא הסבר. וכן הביטוי "בצלם אלוקים" — האם תמונות אלה הן המחשה לביטוי זה? על כן פסולות בעיניי תמונות אלה והדומות להן.

וגם זאת אמר אלהים ביום השישי: "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, וימשל בדגו הים ובעוף השמים ובהמה, ובכל הרמש הרומש על הארץ"

אז ברא אלהים את האדם בצלמו, עפר מן האדמה ברא אותו - ונשח באפיו נשמת רוח-חיים.

ואחרי שזנקה בו נשמה - היה האדם לנפש חיה בצלם אלהים.

מתוך: התנ"ך שלי בתמונות - ימי בראשית. עורך - אריאל אופק. עמ' 10.
אנו מבקשים להודות למר יהודה שיף עורך ואחראי של הוצאת רביבים על הסכמתו לפרסום העמוד בדרך אפרתה.

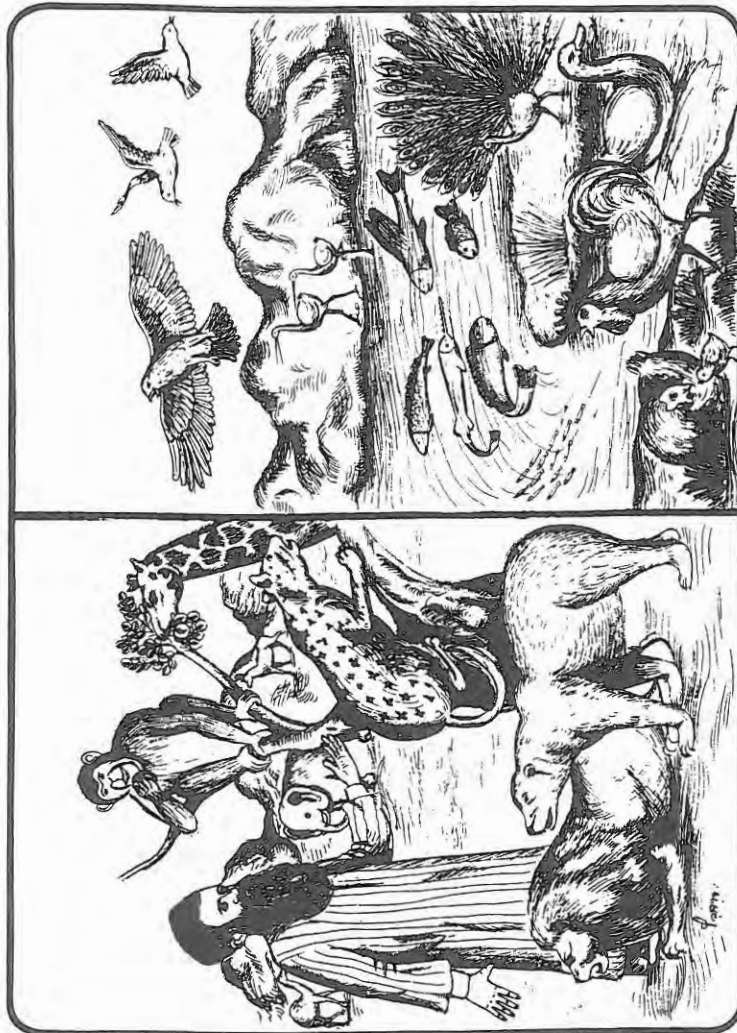
2. תורה לתשב"י (מנחם בצרי, תלמוד תורה "סוכת דוד", 1990).

לפנינו שתי תמונות. הראשונה מתייחסת לבריאה ביום החמישי (בראשית א, כ-כא), והתמונה השנייה לנברא ביום השישי (שם, כד-כו). בתמונה הממחישה את פסוק כ, יש הדגמה של בעלי-חיים שבמים ושל עופות. מוכן שאין כל אפשרות לתת הכול, במיוחד לא את "התנינים הגדולים". אולם יש להדגיש זאת באוזני הילדים. יש פה מדגם מקרי כפי שהצייר מצא לנכון לצייר. מהי, למשל "החיה הרומשת אשר שרצו המים"? האם הכוונה רק לדגים? זו דוגמא של המחשה מצמצמת, שאינה מכילה את כל הכתוב בפסוקים.

התמונה השנייה בעייתית הרבה יותר. החיות מועטות, דמות הקוף מעוותת ואינה אמנותית, וכל מה שנכתב לעיל ביחס לתמונה הראשונה, כולל גם את בעלי-החיים שכאן. אולם עיקר טענותיי מופנות לצייר ש"המחיש" לפנינו את דמותו של "אדם הראשון". הסילוף האנכרוניסטי בולט! האם נברא אדם הראשון בדמות "רב" החי במאה העשרים? תרבוש לראשו, זקן מידות לפניו ובגד פסים לגופו, כלבושם של רבנים וצדיקים? ומה יאמר הרבי לתלמידיו כשישאלוהו על הכתוב בפרק ב פסוק כ: "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו...", או בפרק ג פסוק ז: "ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות"? והיכן "כותנות עור" שעשה להם ה' "וילבישם" (שם, כא)?

דוגמא זו של ציור דמות היא יותר מאשר צמצום הדמיון, אלא יש בה עיוות וסילוף ואי התחשבות בפסוקים עצמם, אותם ילמד הילד וימצא סתירות בין האיור ובין הכתובים. די לו לילד בקשיים הרבים המצויים בכתוב, ואין להוסיף עליהם קשיים מיותרים. תמונה כזו פסולה לחלוטין!

מתוך: תורה לחשב"י פרשות שבוע מעובדת לילדים, כרך ראשון, עמ' יח.
אנו מבקשים להודות להוצאת 'סוכת דוד' על הסכמתם לפרסום העמוד בדרך אפרתה.

ישראל המים פרוץ ומש תיה ועוף יעוף על הארץ... יחזא הארץ ומש תיה... דהמה וקיש... ויברא אלקים את הארץ

ביבליוגרפיה נבחרת

- אבישי, ל. קן לקן, סיפורי התורה לילדי ישראל, הוצאת ראובן מס, 1940 (1969²). ציורים: אוטו ג'יספר. אופק, אוריאל (עורך). ימי בראשית, התנ"ך שלי בתמונות, רכיבים — הוצאה לאור (ח.ש.ד.), שם המאייר אינו מצוין.
- אופק, עטרה. סיפורי התורה, הוצאת ידיעות אחרונות, 1990. ציורים: ניקודה זינגר. ביאליק, ח.ג. "מי ענר לדוכיפת ציצת נוצה", יהי היום, דביר, תש"ט.
- ביאליק, ח.ג. "מעבר לים", שירים ופזמונות לילדים, דביר.
- כ"ווולף, אהרן (וולפסון, האל"ה). אבטליון, ברלין, התק"ן (1790).
- בצרי, מנחם. תורה לתשב"ז, בראשית. תלמוד תורה "סוכת דוד", ירושלים, 1990. (אין שם המאייר.)
- גוטמן, יעקב. תנ"ך לבית הספר, סיפורי התורה א', הוצאת יבנה תל-אביב, 1956. ציורים: א. לואיזדה. גלילי, אבנר. הזיקית לא ידעה להחליט, שוקן, תשמ"ג. חרזה: אב"ה.
- היילפרין, ב. (מסדר). סיפורי המקרא, חלק ראשון — ספר בראשית, ניריורק, 1917. ציורים: ג. דארע. הלל, ע'. "בכיה לדורות", מזוכב ועד פיל, הקיבוץ המאוחד/כתר, 1977.
- טהרלכ, יורם. נח, הקיבוץ המאוחד, 1983. צייר: דני קרמן.
- יובל, נורית. ששת ימי הבריאה, הוצאת שוקן לילדים, 1983. חרזה וציירה: נורית יובל.
- משה, ד. נח ודור המבול, עולם הספר התורני, ירושלים, תשנ"ב (אין שם המאייר).
- ניימן, משה שמואל. ראש אמנה, זינה, 1820.
- סגל, מרדכי. סיפורים מן המקרא (לילד הרך), הקיבוץ המאוחד, תשט"ז.
- סגל, מרדכי. סיפורים מן המקרא, שמות, במדבר, יהושע, שופטים. צייר: א. נבון.
- עדולה. "הזמן זוכר", תמיד יש ילד שמכיט למעלה; הקיבוץ המאוחד, 1987.
- עומר, דבורה. בריאת העולם, לוי"ן אפשטיין-מודן (ח.ש.ד./1977?). ציירה: רות צרפתי. מהדורה שנייה, 1982, מודן. צייר: אהרן שכו. בסדרה זו יצאו הספרים "אדם וחווה", "בגן העדן" ועוד.
- פלנדרס, מייקל. נח, המבול ותבת-החיות, נוסח עברי: אברהם יבין. צייר: הרולד קניג, עם עובד, תשל"ז. באנגלית — 1972.
- רבניצקי, י.ח., ביאליק, ח.ג., כ"ציון, ש. (מסדרים). סיפורי המקרא לילדים, חלק ראשון, מהדורה עשרים ואחת, מוריה, ברלין, תרפ"ד. הוצאת דביר, ירושלים-ברלין. ציורים: גוסטב דורה.
- שלהב, מתיה. תורה לטף, הוצאת מורשת, תל-אביב (ח.ש.ד.).